

MEHR VƏ MAH

Ahmet İÇLİ

“MEHR VƏ MAH”
(XVIII yüzilə aid anonim hekayə: Tanıtım və içəri)

Redaktor: Şurəddin Məmmədli

ISBN: 978-625-7825-17-7

Kitabdakı bölümlərin məzmunundan müəlliflər
cavabdehdir.

1-ci nəşr, 2020

Bu kitabın çap, nəşr və satış haqları “Lisans” nəşriyyatına məxsusdur. Nəşriyyatın icazəsi alınmadan kitabın tam olaraq, ya da bölümlər halında mexaniki, elektronik və ya başqa üsullarla çoxaldılması, çap edilməsi, dağıdılması qadağandır.

Kaya Dijital

Lisans Yayınçılıq Sənaye və Ticarət Ltd. Şti.
Tahtakale Məh. Hicrət Küçəsi No: 8/A
Avcılar - İSTANBUL
e-posta: lisans@lisansyayincilik.com.tr
www.lisansyayincilik.com.tr

Redaktordan
ƏDƏBİYYATIMIZA VƏ
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIMIZA
SƏRİŞTƏLİ TÖHFƏ

Bədii ədəbiyyat hər bir xalqın milli mədəniyyətində zəngin sərvətdir, ölümsüz yaddaşdır. Hər kamil əsər bu xəzinənin zaman zaman öz əbədi dəyərini qoruyub saxlayan daş-qaşlarıdır. Və bu daş-qaşlar nə qədər əski olursa bir o qədər əntiq və qiymətli olur. Bədii əsərlər də inci sayaq yüzillərin dərinliklərindən üzü bəri sərraf dəqiqliyiylə axtarılıb tapılarda önəm kəsb edir.

Əziz oxuculara təqdim edilən önümüzdəki bu kitaba da həmin meyarla yanaşmamız gərəkir. Zira, bu kitab XVIII yüzil ədəbiyyatımızın indiyədək bilinməyən bir bədii əsərinin aşkar edilməsi, ədəbi ictimaiyyətə, ədəbiyyat tariximizə, ədəbiyyat-şünaslığımıza mal edilərək qazandırılması deməkdir.

Əsərin üzə çıxarıldığı Gürcüstan əlyazmalar arxivi, gerçəkdən, Türk dilli əlyazma məxəzləri araşdırıcılarının ciddiyyətlə baş vurmaları olduqları “xam torpaq”dır. Bu arxivdəki Türk dilli ədəbi əsərlərlə zamanında mən də maraqlanmışam. Bu barədə məqalələrim, araşdırma layihəm də vardır. Tbilisidəki Gürcüstan Əlyazmalar Milli Mərkəzinin, həmçinin Gürcüstan Milli Muzeyinin, ölkənin tarix-etnoqrafiya muzeylərinin arxiv fondlarında Türkcə əlyazmaların yer aldığı 300-dən çox saxlama vahidinin mövcudluğu təsbit edilmişdir. Gürcüstan əlyazmalar mərkəzinin Şərqi arxiv fondundakı Tur K – Türk Kacar kolleksiyası daha çox ilgi doğurur. Məhz Türkcə əlyazma mətnlərindən

ibarət olan bu kolleksiyada Osmanlı, Azərbaycan, Türkmən, Özbək Türkcələrində şeir cüngləri, şeir məcmuələri, Füzulinin “Divan”ı, “Hədikət üs Süəda”sı, Əhmədi Təbrizinin “İskəndərnamə”, Hamidinin “Leyli və Məcnun”, Hatifinin “Leyli və Məcnun”, Ali Çələbinin “Hümayunnamə” əsərləri, İshaq Çələbi, Sabit Əfəndi kimi şairlərin şeirlərindən örnəklər də yer alır. Həmçinin xatırladaq ki, AC, PK, L arxiv fondlarında Xaqani Şirvanlı, Nizami Gəncəli, Mahmud Şəbüstəri, Qazi Bürhannədin, İmadəddin Nəsimi, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli, Əhmədi Təbrizi, Saib Təbrizi, Hamidi, Şəmsəddinzadə Hamdi, Lami, Hatifi, Nəfi, Nəbi Əfəndi, Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vaqif, Mirzə Şəfi Vazeh və başqaları kimi şairlərin əsərlərinə, “Koroğlu” yazılı qollarına vs ötnəklərə rastlanmaqdadır. Bunlardan Füzulinin “Hədikət üs Süəda”sının əlyazma nüsxələri 1583, 1586 və 1596-cı illərə aiddir.

Bütün bu əsərlərin üzə çıxarılması, araşdırılıb incələnməsi, əlbəttə, günümüzdə tədqiqatçıların həm elmi, həm də milli vətənpərvərlik missiyası sayıla bilər. Bu kitabda oxucuların sərəncamına verilən “Məhr və Mah” əsəri də Gürcüstan arxivindən əldə edilmiş mühüm bədii əsərlərdən birisidir. Və bu səbəblə “Məhr və Mah” əlyazma mətnini üzə çıxarıb nəşr etdirən hörmətli alimimiz Əhməd İçlinin bu qeyrətli təşəbbüsünü minnətdarlıqla qeyd etməliyik.

Əhməd İçli (Ahmet İçli) hocamızı 2010-cu ildən tanıyıram. Həmin il Ərdahan Universitetinin Azərbaycan Türkcəsi və Ədəbiyyatı bölümünə çalışmaya dəvət olunduğumda universitetdə ilk həmsöhbətim Əhməd müəllim oldu. Bu bölümün müdiri Əhməd müəllim idi. Məni səmimiyyətlə qarşıladı, Azərbaycanın Türkiyə üçün çox böyük əhəmiyyət daşıdığını vurğulayaraq, tələbələrin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərini ana dili məhz Azərbaycan dili olan müəllimdən almaq istədiklərini xatırlatdı. Bundan sonra Əhməd müəllimlə elmi yaradıcılıq əməkdaşlığımız genişləndi, ortaq müəllifli məqalələr yazmışıq, birlikdə elmi konfranslarda məruzələrlə çıxış etmişik.

Əhməd İçli əski əlifbanı tam incəlikləriylə oxumaq, irdələmək qabiliyyətinə malikdir. Osmanlı divan ədəbiyyatının tədqiqi yönündə Türkiyədə sanballı alimlərdən biri hesab olunur. Gürcüstan arxivindəki Türk dilli əlyazma mətnlərinə ciddi maraq göstərməsi onun Ərəb hərfləli Türk ədəbiyyatı sahəsində səriştəli mütəxəssis potensialından və əzmindən irəli gəlir.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatında “Məhr və Mah” dastanı, XIV yüzil Azərbaycan şairi Əssar Təbrizlinin Farsca “Məhr və Müştəri” məsnəvisi də məlumdur. Nizami Gəncəli ədəbi gələcəyinin davamçısı olaraq bildiyimiz Əssar Təbrizlinin əsərində olduğu kimi, yeni aşkar edilən “Məhr və Mah” əsərində də iki varlığın bir-birinə qovuşmaq, vahidləşmək yolunda hər cür əngəlləri aradan qaldırmaq uğrunda mübarizəsini izləyirik. Əsərdə sevgiyə, dostluğa sədaqət əbədi humanist motiv olaraq önə çıxır. Bu əsərdə qəhrəmanların qarşılıqlı münasibətləri əslində varlıqlar arasındakı cazibə qüvvəsini çağırşdırır. Daimi müvazinətli səma cisimləri olan səyyarələr əsərdəki obrazların adlarında, astroloji-astronomik müstəvidə ifadəsini tapır.

Məhr və Mah mövzulu yazılı bir variantın 1913-cü il Təbriz (bəlkə də Tiflis) nəşrindən xəbərdarıq. Bu əsərdəki hadisələri ünlü folklorşünas Məmməd Hüseyn Təhmasibin təsvir etdiyini bilirik. Onu da qeyd edək ki, Gürcüstan arxivində “Məhr və Mah”ın yer aldığı K – Kacar kolleksiyasındakı materialların çoxu Urmiyə əsilli azərbaycanlı Cəmşid Ərdəşir Əfşar Məcd-üs Səltənənin şəxsi kitabxanasındandır. Adı keçən yazar-nəşirin 1914–1918-ci illərdə Tiflisdə yaşadığı, Tiflisdə “Eşq ərqavani” və “Tuğ lənət” kitablarının yayımlandığı da bəllidir.

Gürcüstan arxivindəki “Məhr və Mah” ilə Azərbaycan xalq dastanı və 1913-cü il nəşri arasında qarşılaşdırılmalı tədqiq gərəklili faktlara, qənaətlərə zəmin ola bilər.

“Məhr və Mah” əsəri XVIII yüzil Azərbaycan ədəbiyyatında bəlli olan önəmli nəsr örnəkləri çərgəsinə də şamil ediləcəkdir. “Şəhriyar” əsəri, “Oğru və Qazi” novellası, “Koroğlu” yazılı

dastanı və digər əsərlər bu qəbildəndir. Bu əsərlərin janr müəyyənliliyi, dil xüsusiyyətləri vs yönündə hələ də səngiməyən mübahisə və müzakirələr, elə düşünürük, “Mehr və Mah” ətrafında da davam edəcəkdir. Əhməd İçli əsəri hekayə olaraq təsnif edir. Əsərin hadisələr zənciri hekayə meyarlarına sığmayacaq dərəcədə daha əhatəli, çoxşaxəlidir.

“Mehr və Mah”ın müəllifi, təəssüf ki, bəlli olmur. Gələcək araşdırmalar sayəsində bu məsələ həllini tapa bilər ümidindəyik. Əsəri yazıya köçürənin, müstənsihin kim olduğu bilinir, bu Məhəmməd Hüseyn İbn Hacı Ağa Məcid isimli bilginimizdir.

“Mehr və Mah” əsərinin bu nəşri, əlbəttə, mətnşünasların, ədəbiyyatşünasların, dilçilərin və başqa sahələr üzrə tədqiqatçıların yeni çalışmalarına zəmin yaradacaqdır.

“Mehr və Mah” əsərinin dil özəlliyinin təsbiti əsnasında tədqiqatçının diqqəti Təbriz və Gürcüstan-Borçalı şivəsinə yönəltməsi maraqlıdır. Gerçəkdən, əsərin həm təhkiyə tərzində, həm dil-üslub çalarlarında həm Təbriz ləhcəsinin, həm də Borçalı şivəsinin ifadə ünsürləri göz gərəsidir. Bu baxımdan Tiflis-Borçalı ədəbi məkanıyla bağlılığı qəbul edilən “Şəhriyar” yazılı dastanının, eyni arxiv saxlancındakı Türk dilli başqa bədii əsərlərlə – “Cəlali Koroğlu”, XVIII əsrdə yaşamış şair Məhəmməd Sadıq Yadigaroğlunun “Əfsanəyi Qəza və Qədər”, “Gülizari Əfkar” əsərləri arasında dil-təhkiyə uyumu məsələləri araşdırılmağa möhtacdır. “Mehr və Mah” əsərinin də artıq üzə olması bu yöndə tədqiqatların, müzakirələrin daha əhatəli, daha səriştəli aparılmasına imkan yaradacaqdır, düşünürük.

Bu dəyərli kitab münasibətiylə Əhməd İçli qardaşımızı təbrik edir, ədəbiyyatımızı, ədəbiyyatşünaslığımızı yeni önəmli töhfə ilə zənginləşdirdiyi üçün ona minnətdarlığımızı bildiririk.

Şurəddin MƏMMƏDLİ
Filologiya elmləri doktoru,
Türkiyə Ərdahan Universiteti professoru

Tarihsel süreçte, yazılı olarak kaleme alınmış sayısız eserimizin günümüze katacağı katkı yadsınmaz. Bu nedenle, dünya yaşam alanında; algılara, yaşamı anlama, anlamlandırma ve adlandırmaya dair birçok kod barındıran eserlerimizin günümüz dünyasına sunulması önem arz etmektedir.

Dünyanın birçok kütüphanesinde Türklere ait farklı alfabelerle Türkçenin tarihi lehçe ve şiveleri ile kaleme alınmış sayısız eser bulunmaktadır. Bunların tespit edilerek koruma altına alınması ve okunarak bilimin ve insanlığın faydasına sunulması milli görevlerimizden biridir.

Kaşgarlı Mahmut ile önemli bir seyir kazanan Türk dili araştırmaları, günümüze kadar kesintiye uğramadan devam etmiştir. Bundan sonra daha da hızlanarak devam etmesi için tüm gücümüzle çalışmaktayız.

Bu kitap, Azerbaycan Türkçesi ile kaleme alınmış Arap harfli bir eserin incelemesidir. Eser, Gürcistan yazma eserler arşivinde bulunmaktadır. Dünya kültür mirasına katkı sağlayacak her eser gibi bu eserin de günümüz insanının faydasına ve bilim dünyasının dikkatine sunulması önemli adımlardan biridir.

Bu eserin incelenmesi sonucu milli araştırmalarla uluslararasılaşma sağlanabileceği gözler önüne serilmektedir. Türkçenin Azerbaycan şivesi ile kaleme alınan bir eser, şu an başka bir ülkenin sınırları içindeki kütüphanede tespit edilmekte ve incelenmektedir. Eseri inceleyen kişi ise Türkiye Türkçesi ile akademik çalışmalarına devam etmektedir. Eser, Asya'dan Avrupa'ya uzanan geniş bir yaşam alanını, farklı yaşamları ve kültürlerin birbiriyle olan iletişimlerini konu edinmektedir. Ayrıca geçmiş dönemler, yaşanan an ve gelecek konusunda birçok ayrıntıyı da barındırmaktadır.

Dünyanın neresinde olursa olsun bilimsel faaliyet gereği tüm insanlığa ait eserleri bulup inceleme gayretindeyiz. Kitap, kardeş ülke Azerbaycan şivesi ile kaleme alınan eserin tüm dünya kültür

* * *

Millətlər öz şanlı tarixləri və keçmişdəki uğurlarıyla başlarını uca tuturlar. Türklərin bugün dünya səhnəsində dik durmalarının səbəbi köklü bir keçmişə və yönətim anlayışına malik olmalarıdır. Türklər tarix boyunca birgə yaşayış mədəniyyətini və adil idarəçilik gələniyi öncələyən bir sivilisasiyanın sahibləridir. Buna görə də bir çox dövlətlər qurmuşlar, dövlətləri də uzun müddət tarix səhnəsində qalmışdır. Yönetdikləri toplumlar və xalqlar arasında birgə yaşayış ənənəsini ən üstün səviyyədə yaşatmışlar. Bu anlayış keçmişdə olduğu kimi, indi də davam etməkdə, gələcəkdə də eyni hədəflər doğrultusunda dünya səhnəsində qalmağa davam edəcəkdir.

Türklər zəngin mədəniyyət və ədəbiyyat hafizəsinə, qədim sivilizasiyaya sahib olub, yaşadıkları hər coğrafiyada özlərinə məxsus yazılı və şifahi ədəbiyyat gələniyi ortaya qoymuşlar. Asiya, Avropa və Afrika qitələrində qurduqları dövlətlər və öz dövlətlərinin xaricində qardaşcasına yaşadıkları bir çox dövlətin hüdudları içərisində ədəbiyyat, mədəniyyət fəaliyyətlərini davam etdirərək, dünya mədəniyyət irsinə töhfələr verməkdədirlər. Türk yazar və şairlər yaşam sahələ- rində mövcud olan hər cür zənginliyi öz əsərlərinə mövzu seçmişlər. Bu coğrafiyalardakı ədəbi məhsullar və gələnek yazarların təsvir və tərənnümləriylə Türk mədəniyyət və ədəbiyyatındakı ünsürlərlə daha da böyüyüb kamilləşmə mə hələsinə yüksəlmişdir.

Bədii əsərlər hansı dövrdə yazılmışsa, hansı mədəniyyətə, ədəbi ənənəyə, hansı topluma və hansı yazara aid isə onlardan izlər daşıyır. Hər bir əsər mənsub olduğu mədəniyyətin güzgüsü olma özəlliyini ehtiva edir. Habelə bu əsərlər bir yönüylə mədəniyyət irsi olaraq keçmişdən günümüze gəlib çatmış xəzinə

mahiyyətindədir. Tarihi prosesdə yazılı olaraq qələmə alınmış sayısız əsərimizin günümüzdə töhfəsini diqqətdən qaçırmamalıyıq. Bu səbəblə dünya miqyasında qavrayışlara, yaşanı anlama, anlamlandırmaya dair özündə bir çox şifrə ehtiva edən əsərlərimizin günümüz dünyasına təqdiminin önəmi böyükdür.

Dünyanın bir çox kitabxanalarında Türklərə aid fərqli əlifbalarla Türkcənin tarixi ləhcə və şivələri ilə qələmə alınmış sayısız hesabsız bədii əsər qorunub saxlanır. Bunların təsbit edilərək qorunması və oxunaraq elmin və bəşəriyyətin faydasına təqdim edilməsi milli vəzifələrimizdən biridir.

Kaşğarlı Mahmud ilə önəmli inkişaf qazanan Türk dili araşdırmaları günümüzdə qədər arası kəsilmədən davam etmişdir. Daha sürətlə davam etməsi üçün var gücümüzlə çalışmalıyıq.

Bu kitab Azərbaycan Türkcəsi ilə qələmə alınmış Ərəb hərfləri ilə bədii əsərdən birinin incələməsidir. Əsər Gürcüstan Əlyazmalar Milli Mərkəzi arxivində saxlanır. Dünya mədəniyyət mirasında töhfə olaraq yer alan hər əsər kimi, bu əsərin də günümüz insanının faydasına və elmi ictimaiyyətin diqqətinə təqdim edilməsi əhəmiyyətli addımlardandır.

Bu əsərin incələnməsi sonucu milli araşdırmalarla uluslararası fəaliyyət göz qabağındadır. Azərbaycan Türkcəsi ilə qələmə alınan bədii əsər hazırda başqa bir ölkənin hüdudları içindəki arxivdə aşkar edilərək incələnməkdədir. Əsəri incələyən alim Türkiyə Türkcəsində elmi tədqiqatlar aparmaqdadır. Əsər Asiyadan Avropaya uzanan geniş bir yaşayış sahəsini, müxtəlif yaşamları və mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirməkdədir. Həmçinin keçmiş dövrlər, yaşanılan an və gələcək barədə bir çox təfəsilatları da təsvir etməkdədir.

Dünyanın harasında olursa olsun elmi tədqiqat gərəyi bütün bəşəriyyətə aid əsərləri üzə çıxarıb incələmək əzmindəyik. Qardaş ölkə Azərbaycan ləhcəsi ilə qələmə alınmış bu əsərdə dünya mədəniyyət irsinə məxsus izlər sezilir. Məzmunu haqqında

indiyədək bilgi mövcud olmayan, bilinmə- yən bir mətn özəlliyi daşıyan belə bir əsərin üzə çıxarılması və dəqiqliklə incələnməsindən xüsusi məmnunluq duyuruq.

Alim yetişdirmək və elmi yayınlara həvəsləndirmə yönündə başda dövlətimiz olmaq üzrə Batman Universiteti olaraq professor-müəllim heyətimizi hər zaman dəstəklədik və dəstəkləməyə davam edəcəyik.

Universitetimizin akademisyenlərindən Ahmet İçlinin gərgin çalışmaları və söylər nəticəsində Gürcüstanda təsbit etdiyi bu əsər çox dəqiq araşdırmaların və incələmələrin bəhrəsidir. Əsərin Türkiyədə Azərbaycan dilində yayımlanması anlamlı önəm kəsb etməkdədir. Bu vəsiləylə əməkdaşımızı təbrik edirəm. Keçmişimizi, tariximizi, mədəniyyətimizi və ədəbiyyat gələniyimizi ortaya çıxararaq, gələcək nəsillərin öyrənmələrini təmin edəcək yeni çalışmaları yönündə ona uğurlar diləyirəm.

Prof. Dr. Aydın DURMUŞ
Batman Universiteti Rektoru

SÖZ ÖNÜ

İnsan oğlu bir yaşam sahəsi olan və dünya adlandırılan bu coğrafiyada özü və çevrəsi ilə bir ünsiyyət halındadır. Bu irtibat insanın varlığı anlaması, anlamlandırması, adlandırması və anlatmasının görünümlərindən birisidir. İnsan oğlu özünü, yaşam təcrübələrini, yaşamdən gözlənimlərini və qavrayışlarını müxtəlif anlatım vasitələriylə ifadə edir. Fərqli anlatım vasitələrində görülən hər bir ifadə, çağına möhürünü vuran insan-varlıq münasibətinin bir təcəssümüdür.

Yaşam gedişatında insan sadəcə öz dövrünün deyil, özündən əvvəlki sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin yaşam tərzlərindən, yönəlmələrindən, inanclarından, fəlsəfələrindən və psixoloji yönəlmələrindən izlər daşıyır. Hər toplum mədəniyyət və sivilizasiyaya qələmə alınan əsərlərlə töhfə verir və bu əsərlərdə yerli ünsürlərlə yanaşı insanlığın ortaq irsinə aid tapıntılar da dəyər qazanır. Bugünə gəlib çatan bir miras, ismarıç və xəzinə özəlliyi kəsb edən keçmişdən qalan hər əsər gələcəyi qavramağımız və formalaşdırmağımız üçün önəmlidir. Çünki bu əsərlərdə insan oğlunun həyat sınaqları və yaşam haqqındakı dəyərləndirmələri əks olunur.

Türklər ulu tarix səhnəsində zamanlar boyunca dünya mədəniyyətnə bir çox qiymətli töhfələr bəxş etmişlər. Qurduqları dövlətlərlə dünya tarixində önəmli yer tutan Türklər verdikləri əsərlərlə ədəbiyyat gələcəyində möhtəşəm rol oynamışlar.

Yazılan hər bədii əsər insana xas izlər daşımaqla bərabər, insan oğlunun özünü ifadə yolları haqqında işıqucu ehtiva edir. Daha konkret söylərsək, bu əsərlər hansı dildə qələmə alınarsa, o dilin tarixi gedişatı barəsində vacib məlumatlar təqdim edirlər.

Türk dilində insanlığın ortaq mirası ola biləcək bir çox mövzularda qələmə alınmış sayısız hesabsız bədii əsər vardır. Bu

əsərlərin məzmununun dünya mədəniyyəti və sivilizasiyası baxımından əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək və bəşəriyyətin istifadəsinə təqdim etmək əlzəm bir vəzifədir. Bu məqsədlə özəlliklə bugünümüzlə müqayisədə fərqli bir əlifba ilə yazıya alınmış ədəbi əsərlərimizin müəyyənləşdirilməsi, mühtəvalarının açılınması və elm dünyasının istifadəsinə verilməsi milli qeyrətlərimiz cərgəsindədir.

Azərbaycan Türkcəsiylə və Ərəb hərfləriylə qələmə alınmış Mehr ü Mah anlatısı aşkar edilərək irdəlməsinə ehtiyac duyduğumuz çoxsaylı əsərlərdən sadəcə birisidir. Araştırmaya cəlb edilən əsər XVIII əsrə aid olub, Tiflis şəhərindəki Korneli Kekelidze adına Gürcüstan Əlyazmalar Milli Mərkəzi – Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts arxiv fondunda K-38 şifrəli saxlama vahidindədir. Bu əsər ilk dəfə olaraq tərəfimizdən təsbit edilmişdir.

Əsər üzərində ilk incələməmiz sözü gedən arxivdə olmuşdur. Daha sonrakı mərhələdə lazımi icazələr alınaraq mətnin dijital surəti maddi dəyəri ödənərək satın alınmışdır. Sonrakı araştırmalar və oxumalar nəticəsində əsərin mahiyyəti barədə dəyərləndirmələr gerçəkləşdirilmişdir. Əsər haqqında ilk olaraq tərəfimizdən Türkcə bir məqalə dərc edilmişdir. Daha sonra Azərbaycanda elmi kongresdə məruzə olaraq əsərin tanıtımı və məzmunu şərh edilmişdir.

Mehr ü Mah hekayəti Türk və İran ədəbiyyatlarında qələmə alınmış eyni isimli bədii əsərlərdən birisidir. Bu bağlamda mövzu bənzərliyi müşahidə edilir. Ancaq qəhrəmanlar, obrazlar və süjet xəttinin axışı ilə əsərin təhkiyə üslubu kimi bir çox yöndən fərqlilik də görünməkdədir. Fars dilində yazılan eyni adlı əsər üzərində daha əvvəllər fərqli alimlərin çalışmaları olmuşdur. Çalışmamıza obyekt aldığımız Türkcə Mehr ü Mah anlatısı simvolik müstəvi ilə anlatıcının rolu baxımından da incələnməsi gərəkən önəmli əsərdir. Mətn Türk

dilinin tarixi seyri və inkişafı açısından diqqəti çəkir. Əsər Gürcüstan Türkləri ilə İran Təbriz Türkləri dilinin ifadə xüsusiyyətlərini göstərməsi baxımından da maraq doğurur. Bir sonrakı kitab çalışmamız olacaq mətn və dizin incələmələri sayəsində əsərin dil özəllikləri aydınlaşacaqdır.

Çalışmanın ilk qismində əlyazma əsərinin tanıtımı və fiziki xüsusiyyətləri ikinci qismində əsərin geniş məzmunu verilmişdir. Beləliklə, əsərin ümumi xəttlərlə forma və məzmun bağlamında təqdimatı gerçəkləşdirilir. Sonra incələnən əsərin başqa sözlə, mətnin surətləri təqdim edilir.

Elmi uğurlarımız üçün bizləri hər daim həvəsləndirən və bizlərə çalışma imkanı verib dəstəkləyən Batman Universiteti Rektoru Professor Aydın Durmuşə təşəkkürlerimi bildirirəm.

Mehr ü Mah hekayətinin əlyazma mətnini üzə çıxarıb əldə etməyimizdə bilavasitə arxiv yöneticilərindən lazımlı icazələrin alınmasında köməyini əsirgəməyən Prof. Dr. Roin Kavrelişviliyə təşəkkür edirəm. Oxumalarımız üçün uyğun şəraiti yaradan arxiv əməkdaşlarına minnətdarlığımı bildirirəm.

Əsərin nəşrində Prof. Dr. Şurəddin Məmmədlinin önəmli iştirakı olduğunu qeyd etmək istəyirəm. Elmi redaktorluğu boynuna çəkdiyi üçün də ona təşəkkürü bir borc bilirəm.

Həmçinin əsərin nəşrini həyata keçirərək, kitab olaraq ədəbi və elmi ictimaiyyətə təqdim edilməsini gerçəkləşdirən "Lisans" nəşriyyatına şükranlarımı ifadə edirəm.

Çalışmalarım əsnasında hər cəhətdən məni dəstəkləyən xanıma və sevimli övladlarıma minnətdaram.

Ahmet İÇLİ
Noyabr 2020. Batman

İÇİNDƏKİLER

ƏSKİ ƏSƏRİN YENİ TAPINTISI (Prof. Aydın Durmuş)	3
ƏDƏBİYYATIMIZA VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIMIZA	
SƏRİŞTƏLİ TÖHFƏ (Prof. Şurəddin Məmmədli)	7
SÖZ ÖNÜ (Ahmet İçli)	15
“MEHR VƏ MAH” ƏSƏRİ HAQQINDA	21
“MEHR VƏ MAH” ƏSƏRİNİN SÜJET XƏTTİ	29
Əlavə: ƏLYAZMA MƏTNİNDƏN SƏHİFƏLƏR	57
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT QAYNAQLARI	63

“MEHR VƏ MAH” ƏSƏRİ HAQQINDA

Mehr ü Mah mövzulu anlatılar Türk və İran ədəbiyyatlarında eyni adla qələmə alınan hekayələrdən ibarətdir.¹ Nəzmlə və ya nəsrə yazılan bu bədii əsərlərin sərlövhləri eyni olmaqla bərabər, məzmun, üslub, dil kodları baxımından fərqlidirlər. Ayrı ayrı dillərdə, yaxud eyni dildə yazılmasının, əsərlərin başlığının, mövzusunun eyni olması süjetlərin eyni olması anlamına gəlməməkdədir. Bir digər deyişlə, bu əsərlər başlıq və məzmunun eyni süjet ətrafında formalaşmasıyla birlikdə dil, təhkiyə, üslub başda olmaq üzrə bir çox fərqliliyi sərgiləməkdədir.

Türk ədəbiyyatında Mehr ü Mah anlatıları üzərində bugünə qədər az sayda olsa da vacib elmi tədqiqatlar aparılmışdır. Bunlardan bəziləri məqalə², bəziləri magistratura və ya doktorluq dissertasiyasıdır³. Habelə Cəbrinin eyni adlı əsərinin elmi ictimaiyyətə ilk olaraq tərəfimizdən təqdim edilən məqalə

---

¹ Bu barədə bax: Kartal A. Doğu'nun uzun hikâyesi: Türk edebiyatında mesnevi. İstanbul 2013.

² Bu barədə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında Anbarcıoğlunun və İçlinin yayımlarına baxmaq olar.

³ Turhan V. N. Zarifi ve Mihr ü Mah mesnevisinin tenkitli metni ile incelemesi. Yüksek lisans tezi. Erzurum 1995; İçli A. Mihr ü Mah, Gelibolulu Mustafa Ali, inceleme-metin. Doktora tezi. Elazığ 2009.

şəklində incələməsi⁴ və kitab halında nəşri⁵ mövcuddur. Mehr ü Mah mövzulu bədii əsərlərin hamısı mənzum olaraq qələmə alınıb, məzmunları da tamamilən fərqli olan mətnlərdən ibarətdir. Bu əsərlərin obrazları həm təzadlıq, həm də fərqlilik göstərməkdədir.

İran ədəbiyyatında Mehr ü Mah anlatıları ilə ilgili olaraq həm Türkiyədə, həm də digər ölkələrdə elmi araşdırmalar aparılmış olub, bunların dəyərləndirilməsi tərəfimizdən gerçəkləşdirilmişdir.⁶

Araşdırmaya cəlb edilən Mehr ü Mah anlatısı üzrə bugünədə qədər yalnız bir araşdırma məqaləsi bəllidir. Əsərin ilk dəfə olaraq tərəfimizdən elm dünyasına tanıtılmış bu məqalə ilə əsərin dil özəllikləri və mühtəvası xülasə mahiyyətində dəyərləndirilmişdir.⁷

Gürcüstandakı Əlyazmalar Milli Mərkəzi arxivində gərgin çalışmalarımız nəticəsində orijinal kitab üzərində oxuma və incələmə apardığımız əsəri Azərbaycanda beynəlxalq səviyyəli kongres məruzəsi olaraq da təqdim etmək fürsətimiz olmuşdur.⁸

Bu iki çalışmadan savayı, tərəfimizdən əsərin mühtəvasını irdələdiyimiz Gürcü dilindəki bir məqaləmiz dərcə hazırdır.

---

⁴ İçli A. “Cebri'nin Mihr ü Mah'ı”. *Journal of Turkish Studies*, 2014, 9 (9), ss 605-617.

⁵ Tanrıbuyurdu G. *Cebri Mihr ü Mah, inceleme-metin*. İstanbul 2018.

⁶ Bu barədə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında verilən Ahmet İçlinin doktorluq dissertasiyasına və ilgili məqalələrinə baxmaq olar.

⁷ İçli A. “Türk dilinde mensur Mihr ü Mah hikâyesi”. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2015, 4/3, s 1055-1073.

⁸ İçli A. “Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış yeni bulunan Mihr ü Mah hikâyesi”. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu I Beynəlxalq Elmi-Nəzəri Konfransı*. Bakı 2016.

İncələməsini gerçəkləşdirdiyimiz Mehr ü Mah anlatısına bənzər olub Farsca yazılmış və anonim olduğu bildirilən bir mətn də vardır. Bu əsər üzərində Meliha Anbarcıoğlunun Türkcə və Farsca olmaqla fərqli yayınları⁹ bilinir. Lakin bu çalışmalarda Türk ədəbiyyatında eyni mövzunu işləyən əsərdən heç bəhs edilməmişdir. Araşdırmalarımız sonucunda müəyyənləşdirdiyimiz yeni mətn sayəsində bu yöndəki bibliografiyada əksiklik də aradan qaldırılmış olacaqdır.

Tədqiqatımızın mövzu və əhatə dairəsini Mehr ü Mah hekayəsinin tərəfimizdən müəyyənləşdirilən və bugünədək bilinən tək əlyazması nüsxəsinin tanıtımı və əsərin süjet xəttinin geniş xülasəsi təşkil edir.

Tədqiqatımızla bağlı olaraq qeyd edək ki, bu əsərə bir çox yönüylə bənzəyən və ərəb hərfləriylə çap edilmiş bir “Kitabi Mehrü Mah” hekayəsi məlumdur. Kitabxana kataloq bilgilərinə görə, sözü gedən hekayə 1913-cü ildə Təbrizdə yayımlanıb. Bu hekayədən Azərbaycan alimi M. H. Təhmasib dastan olaraq bəhs edib¹⁰.

Çalışmamızın əsasında duran əlyazma əsər mətni Tiflisdəki akademik Korneli Kekelidze adına Gürcüstan Əlyazmalar Milli Mərkəzi (İngilizcə: Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts) arxivində K-38 nömrəli saxlama vahidi ilə qeydiyyatdadır. Xatırlatmaq istərdik ki, sözü gedən bu arxivin keçmiş adı və statusu Gürcüstan Elmlər Akademiyası Korneli Kekelidze adına Əlyazmalar İnstitutu

---

⁹ Bu barədə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında verilən Anbarcıoğlunun çalışmalarına baxmaq olar.

¹⁰ Bu barədə baxmaq olar: Axtarış | Elektron Kataloq (anl.az)
Təhmasib M. H. (1972). Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər), Bakı, s 312–316.

olmuş və “K” fondu Türkcə əlyazmalar fondu içərisində yer alan Kacar kolleksiyasıdır. Bu arxiv fondunda Türkcə qiymətli bədii əsərlərin var olduğunu vurğulamaqda fayda vardır.¹¹

Çalışmamızın amacı Türk dilində qələmə alınan, dünya sivilizasiya və mədəniyyəti tarixi yönündən əhəmiyyətli olan, lakin tam mətni ilə dil və ədəbi özəllikləri bilinməyən nəsr şəklindəki Mehr ü Mah hekayəsini tanıtmaktan, ibarətdir.

Öncə də vurğuladığımız kimi, bu mətn aid olduğu bədii əsərin bilinən tək əlyazma nüsxəsidir. Bu çalışma ilə əsərin geniş xülasəsi və mətnin orijinalı ədəbi və elmi ictimaiyyətin istifadəsinə təqdim edilir.

Əsərin geniş məzmununun verilməsi ilə təhkiyə kamilliyinin göz önünə sərilməsi qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Hekayədəki məkanların və obrazların, süjet xəttinin quruluş zənginliyi Türk təhkiyə gələniyi haqqında ipucları verməkdədir. Əsərdəki anlatım, baxış açısı və anlatıcı kimi xüsusiyyətlər ilə hadisələrin axarı, surətlər, məkanlar tərəfimizdən təhlil edilmiş olub, daha sonra kitab olaraq yayımlanacaqdır.

Azərbaycan Türkcəsi özəlliklərini əks etdirən Mehr ü Mah hekayəsi Türk dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti bağlamında bir çox ünsürü təzahür etdirir. Gürcüstan Türkləri şivəsinin özəlliklərini də göstərən əsərin dil tarixi baxımından incələnməsi gərəkəkdədir. Bu bağlamda əsərin dil özəllikləri ilə söz varlığının bundan sonrakı çalışmalarda tədqiq edilməsi ön görülür.

Bu çalışmamızın davamında sonrakı yayımlarda əsərin yeni (Latın) yazıya çevrilməsi və analizi gerçəkləşdiriləcəkdir. Bu sayədə tarixi mərhələlərdə Türk dilinin danışıq sahəsi və göstərdiği özəlliklər üzərində gərəkli dəyərləndirmələr həyata

---

¹¹ Bu barədə bax: Memmedli Ş. B. Gürcistanda Türk edebiyatı. Erzurum 2018, ss 84, 87, 250, 251, 300.

keçirilə biləcəkdir. Dil materialı yönündən əsərdə əksini tapan yazı dili ilə əlaqədar dəyərləndirmələrdə ləhcə və şivə özəllikləri görünəcəkdir.

Əsərdə Türk təhkiyə ənənəsinin izlərini sezmək mümkündür. Əsər üzərində daha öncəki çalışmamızda apardığımız təhlillərdə şifahi təhkiyəyə və aşılıq gələnyinə dair izlərdən bəhs edilmişdir.

İncələməyə cəlb etdiyimiz bədii əsər həmçinin simvolik-alleqorik bir mətn olub, bir çox anlam profilini və obrazlı açılımları ehtiva edir. Beləliklə, Türk təhkiyə dili bağlamında insan və dil çərçivəsində Türk ədəbiyyatı tarixində mühüm yer tutacaq bir əsər ədəbi ictimaiyyətə hədiyyə olduğu kimi, aidyyətli elm sahəsi mütəxəssisləri üçün də qiymətli məxəz rolunu oynayacaqdır.

Çalışmamızdakı amaclarımdan biri də Türk kültür mirasına sahib çıxmaqdır. Dünyanın harasında olursa olsun bizə aid olan əsərlərin aşkara çıxarılıb oxunması və xalqa çatdırılaraq varlığının bildirilməsi həm ölkəmizə, həm də dünya mədəniyyət irsinə qazandırılması gərəkli elmi vəzifəmiz olduğu kimi, həm də vətəndaşlıq borcumuz sayılmalıdır. Bu bağlamda dünya arxiv saxlanclarında, kitabxanalarında qorunan önəmli əsərlərimiz haqqında elmi dairələrin məlumatlandırılması hədəflənməkdədir. Çalışmamız bu əsərlərdən yalnızca birisinin ədəbiyyatımıza və ədəbiyyatşünaslığımıza qazandırılması yönündədir. İncələdiyimiz bu mətn Gürcüstandakı əlyazmalar arxivindəki araşdırılmayı gözləyən ədəbi əsərlərdən yalnızca birisidir.

Kitabın nəşr edilməsi və gerçəkləşdiriləcək olan digər kitab yayımları ilə dünya ədəbiyyat və elm yaddaşına varlığından xəbərdar olunmayan bir əsərin və onun içeriyyətinin qazandırıldığını vurğulamalıyıq. Əsər Türk dili və ədəbiyyatı ilə ilgili gerçəkləşdiriləcək yeni tədqiqlərə də mənbə rolunu oynayacaqdır. Bu kitab ilə Türk dili və ədəbiyyatı tarixi çalışma sahəsinə yeni bir mətn mal edilmiş olur.

Bilinməyən bir əsərin aşkar edilib ədəbiyyata və elmi ictimaiyyətə çatdırılması önəmli bir problemin həlli deməkdir. Bununla yanaşı, bu əsərin məzmununun təhlili daha önəmli və daha gərəklidir. Həmçinin belə bir əsərin varlığının müəyyən-ləşdirilib tədqiq edilməsi diqqətə şayan önəmli və faydalı bir fakt olaraq özünə məxsusluq ifadə edir.

Elm aləmi üçün orijinal dəyər hər hansı bir çalışmanın hadisə, fakt, problem, mövzuya yeni baxış təklifi irəli sürülməsi və ya həll edilmiş olandan daha mükəmməl, ya da fərqli bir təklif gətirməsidir. Bir çalışmanın orijinal olmasının şərtlərinə baxılırsa, həll edilməmiş bir problemi çözməsi, bir məsələyə cavap axtarib tapması, hər hansı bir müşahidəni gerçəkləşdir-məsi, əvvəlkinə görə daha fərqli nəticə əldə etməsi olduğu söylənə bilər.

Bu bilgiler kontekstində çalışmamızın özünəxas dəyərini müəyyənləşdirmək gərəkdir, bunları önə çıxara bilərik: İncələ-məyə aldığımız Mehr ü Mah hekayəsi bu kitab sayəsində kitab olaraq ilk dəfə ədəbi və elmi ictimaiyyətlə paylaşılır. Bu bağlamda çalışmamız universalıq və mübadilə özəlliyi ilə xüsusi bir özünəməxsus dəyəərə malikdir. Çalışmamız bundan əvvəl gerçəkləşdirilməmiş bir tədqiqatı və dəyərləndirməni əhatə etməkdədir. Bu əlyazma əsərinin hazırkı nəşrində daha əvvəl yenə tərəfimizdən gerçəkləşdirilmiş çalışmalardan fərqli olaraq geniş xülasə və mətnin faksimiləsindən örnək səhifələr verilir.

Məzmunu haqqında məlumatın olmadığı bir əsərin aşkara çıxarılaraq, tam halda ədəbiyyat və elm aləminə təqdim edilməsi yönüylə bu kitab öncül bir özəllik kəsb etməkdədir.

Əsərin əlyazma nüsxəsi: Əsərin bilinən tək nüsxəsi vardır. Bu nüsxə tərəfimizdən təsbit edilmişdir.

Əsərin saxlandığı arxiv: Mehr ü Mah əsərinin əlyazma nüsxəsi Korneli Kekelidze adına Gürcüstan Əlyazmalar Milli

Mərkəzinin (კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts) arxivində qorunub saxlanır. Sözü gedən bu mətn hekayələr məcmuəsi içində yer alır. Əlyazma məcmuəsi arxivdə Şərq fondunda K Kacar kolleksiyasında K-38 nömrəli saxlama vahidi ilə qeydiyyatdadır. Məcmuənin tamamı 205 vərəqdir. Mehr ü Mah əsəri məcmuənin ikinci hissəsindədir. Əlyazmada ardıcılıqla aşağıdakı mətnlər vardır:

- 1- Sərgüzəşti Xoca-zadə Yəməni,
- 2- Kitabi Mehr Mah,
- 3- Sərgüzəşti Salar Şah Yəməni,
- 4- Sərgüzəşti Qazi Çoban.

Əsərin fiziki xüsusiyyəti: Mətn məcmuənin 112b ilə 152b vərəqləri arasındadır. Əsərin tamamı 41 (qırx bir) vərəq olub 81 səhifədən ibarətdir. Arxiv açıqlamalarına görə, əlyazma əsərinin yazıldığı xətt nəstəliqdir. Ancaq mətnin faksimiləsində də görülməyi üzrə, divaniyə yaxın bir talik xətt olduğu hiss edilir. Mətnin əsas yazıları qara, fəsil başlıqları isə qırmızı rəngli mürəkkəblə yazılmışdır. Bununla yanaşı, özəl məkan və şəxs adları üzərləri qırmızı rəngli çizgilərlə işarələnmişdir. Hər səhifədə orta hesabla 18 sətir vardır. Başlanğıc və son səhifələrdə sətir sayı fərqlidir. Əlyazma mətnində bəzi səhifələrdə məzmunu uyğun olaraq rəsmlər də vardır. Rəsmlər yazıların arasında, aşağısında və üst tərəfində yerləşdirilmişdir.

Əsərin yazılış / köçürülmə tarixi: Mehr ü Mah əsəri təhkiyə üslubunda görüldüğü üzrə, məclislərlə anlatılan və oxunan bir mətnədir. Yazılış tarixi bəlli olmayan hekayənin bilinən tək nüsxəsinin yazıya keçirilmə zamanını katib əsərin sonunda bəlli

etmişdir. Buradan aydınlaşdığına görə, əsərin yazıya alınması hicri 3 şəvval 1183 / miladi 30 yanvar 1770 tarixində tamamlanmışdır.

Əsərin müstənsihi: Məhəmməd Hüseyn İbn Hacı Ağa.

“MEHR VƏ MAH” ƏSƏRİNİN SÜJET XƏTTİ

Şərq vilayətində ədalətiylə şöhrət qazanmış bir padşah vardı. Xavər Şah adlı bu padşahın malı-mülkü və qüdrəti çox idi. Əsgərlərinin və maddi varlığının sayə-hesaba gəlməzdi. Ancaq özündən sonra ölkəsini idarə edəcək bir oğul övladı yoxdu. Həmişə arzusu bu idi ki, bir oğul atası olsun. Padşah axşam-səhər dualar oxuyurdu, qurbanlar kəsirdi, camilər, məscidlər, mədrəsə və məktəblər inşa etdirirdi. Kəsiblərə, kimsəsizlərə və sevənlərə kömək edir, onlara yardım əli uzadırdı. Gecə-gündüz ibadət edir, Allahın ulu dərğahına pənah gətirirdi.

Bir oğul sahibi olmaq təşnəsiylə yaşayan Xavər Şah alimləri, həkimləri və münəccimləri dəvət edir. Xavər Şah ürək ağrısı və dərd-ələm dolu bir səslə uşağı olub olmayacağını onlardan soruşur. Məşvərət etdiyi şəxslər belə yozurlar ki, onun alın yazısında bir uşaq olacağı və bu uşağın da böyük bir padşah olacağını görünür. Bu uşağın on səkkiz yaşına çatanda bir kağız parçasının təsiriylə sevdaya tutulacağı, bundan ötrü də çox bəlalara və musibətlərə urcah olacağı, lakin sonunda hər şeyin yaxşı sonluqla bitəcəyi və düzələcəyi müştuluğunu verirlər. Məsləhətləşdiyi adamlar padşaha deyirlər ki, uşağının doğulması üçün bir şərt var, bu şərt bir pəri qızıyla evlənməsidir, bu sayədə uca Allah ona bir oğul bağışlayacaq.

Xavər Şah bu cavab qarşısında düşüncələrə dalır. Pəri qızı görmək və onunla evlənmək çətin iş idi, çünki insan oğlu onların harada yaşadığını bilməz, buna görə də bu iş mürəkkəb və müşkül bir məsələdir. Xavər Şah pəri qızı axtarıb tapmağın çətinliyini anladığından bu məsələ barədə vəziri Nikray ilə məsləhətləşir. Vəzir Nikray çox bilikli, çox zəkalı və ən zor məsələləri həll edə bilən birisi idi. Nikray da bu işin müşkül və çətin olduğunu padşaha başa salandan sonra bir sehirlili üzükdən bəhs edir, bu üzüyün köməyiylə Həzrət Süleyman pəriləri, divləri və başqa varlıqları əmrində tuta bilirmiş. Ancaq Həzrət Süleymanın vəfatından sonra üzük yoxa çıxıbmiş. Bu hadisədən Xavər Şah çox pərişan olur və qəhrindən ağlamaya başlayır. Çünki üzüyü axtarıb tapmaq hardasa mümkünsüzdü.

Padşahı bu halda görəndə Nikray çox üzülür və daha da çətinləşən vəziyyətdən başqa bir çıxış yolu tövsiyə edir. Təklifi bu olur ki, şəhərdən kənarında yaşayan Fəzl Abid adında hörmətli bir şəxsiyyətlə məsləhətləşilsin. Fəzl Abid öz məzarını evinin içində qazmışdı və gecə-gündüz ibadət edirdi. Yaşı iki yüzü keçmiş Abid dünyadakı hər cür kitabları oxumuşdu, çox bilikli idi. Padşah ilə Nikray onun yanına uğrayırlar.

Abid onlara söyləyir ki, bu istəyə çatmaq çox çətin işdir, çünki üzüyü tapmaq mümkün deyildir. Onunla görüşmələrində üzükdən savayı iki çarə ortaya çıxır. Bu çarələrdən biri Həzrət Süleymanın məzarını ziyarət etməkdir. Süleyman peyğəmbərin qəbrinə gedib çıxmaq çox əzablı bir işdir, bunu bacaran və faydasını da görüb geri qayıdan Alike və İnan adlı iki şəxs vardı. Yol çox uzun və məşəqqətlidir. Digər çarə də Harun və Qarun tərəfindən yazılmış kitabı əldə etməkdir. Abid belə bir bilgi paylaşır ki, kitabdakı məlumatlar və şeirlər oxunarsa, pəri qıza çata bilərlər. Ancaq kitab bir çox pəri qızı əsir almış Nərgis Cadugərin yanındadır. Onun yaşadığı yer həm uzaqdır, həm də möhkəm qəsrlərlə, sarp qalalarla əhatə olunub.

Qalaya gedib çıxmaq uzun və iztirablı bir yoldu. Nərgis ilə çarpışmaq daha çətindi. Abid qala divarlarını aşıb kitabı əldə etmənin yolunu başa salır. Bunların ən önəmlisi isə İsmi-ə'zəmi oxumaqdır. Abid İsmi-ə'zəmi bildiyini söyləyir. Padşahın bu minvalla yolu aşıb öz evinə gəlməsindən də təsirləndiyini, səyahəti müddətində ona yol yoldaşı olacağını və Nərgis Cadugərin məkanına aparacağını bildirib hazırlıqlara başlayır. Xavər Şah ilə vəzir və Abid Allaha təvəkkül edib birgə yolçuluğa çıxırlar. Abid Xavər Şaha və vəzirə İsmi-ə'zəmi üç gün ərzində öyrədir.

Uzun bir yolçuluqdan sonra Qaf Dağına bənzəyən uca bir dağa gəlib çıxırlar. Burada daşdan tikilmiş, qapısına da kilid vurulmuş böyük bir kümbəz vardı. Abid İsmi-ə'zəm oxuyur, qapı açılır. Lakin kümbəzin içi boşdu. Tavanda isə asılı bir qəfəsin içində çırpınan bir qumru görürlər. Qumru da bunları görəndə fəryad və fəğan qoparıb qanad çalmağa başlayır. Bu hadisədən həyəcanlanan Xavər Şahın yazığı gəlir. Qumrunu qəfəsdən xilas etmək istəyir. Hər üçü də birgə İsmi-ə'zəm oxuyurlar. Qəfəs paramparça olur, qumru qanad çalıb qəfəsdən bayıra uçuşur və oradan uzaqlaşır.

Təkrar yolçuluğa başlayan Xavər Şah və yol yoldaşları Nərgis Cadugərin məkanına gəlib çatırlar. Lakin onun yaşadığı yer alınmaz bir qaladır. Bu qala heç bir padşaha nəsib olmamışdır. Dörd yanında su xəndəkləri vardı ki, bu xəndəklərin içində də dalğalar cövlan edirdi. Hər bürcündə və qapısında divlər və pərilər növbədə dururdular. Bunları görəndə hücumə keçirlər. Abid onlara məhəl qoymur, başlarını aşağı salıb İsmi-ə'zəm oxumalarını tövsiyə edir. Qalanın bir divarı yıxılır. Divlərdən və pərilərdən ibarət əsgərlər məğlub olurlar. Nərgis Cadugər məğlub olacağını anlayır və bir bağban qiyafətinə girərək onları qandırmağa çalışır. Deyir ki, o bir tacirdir, ancaq buraya gələn vaxt Nərgis Cadugər tərəfindən həbs edilmişdi, gözləri də görmür. Xavər Şah ona kömək etmək

istəyir. Lakin Fəzl Abid onun Nərgis Cadugər olduğunu başa düşür, padşaha eyham vurur və ona əl tutmasına mane olur. Həmişə birlikdə İsmi-ə'zəm oxuyurlar, amma Nərgis yavaş yavaş bir çeşmə başına doğru irəliləyir. Çeşmədən axan suyun içinə atılır və məni buradan çıxarın, deyə hay haray qoparır. Xavər Şah Abidin müəyyənləşdirdiyi xəttin xaricinə çıxıb irəliləyir. Əlini uzadıb onu sudan çıxarmağa çalışarkən Nərgis Cadugər padşahı suyun içinə batırır. Vəzir padşahı çıxarmaq istərkən Nərgis onu da suyun içinə atır. Onlara imdada gedən Abidi də suyun içinə çəkən Nərgis Cadugər gözlərini açıb çeşmədən çıxır. Bir tilsimli söz oxuyur. Bunun nəticəsində Xavər Şah bir aslana, Vəzir canavara, Abid də tülküyə çevrilir. Qala görünməz olur, dilləri də tutulur. İsmi-ə'zəmi oxumağı da unutmuşdular.

Uzun müddət çıxılmaz vəziyyətdə qalırlar. Daha sonra ayrılıb bir dağda içini qurd yemiş ağacın ağuşunda gecələyirlər. Görürlər ki, bir quş göyüzündə uçub özünə yuva qurmaq üçün ağac axtarır. Ruh (Yanak) adlı bu quş onların içinə sığındıqları ağacı başqa bir yerə daşıyır. Bu yer Əyyub peyğəmbərin çeşməsinin axdığı məkan idi.

Burada görürlər ki, bir birinin bədən üzvlərinə zərər verən və yaralanan iki quş gəlib çeşməyə girdikdən sonra vücudları təkrar əvvəlki halına gəlir. Abid oxuduğu kitablardan birindəki bilgiyi xatırlayır və anlayır ki, bura Əyyub Peyğəmbər çeşməsidir. Suyu girib yuyunur. Təkrar əvvəlki insan halına gəlir. Padşah ilə vəziri də bu çeşmənin suyunda yuyunurlar, təkrar əvvəlki hallarına dönüşürlər. Səyahətlərinə qaldıqları yerdən davam edirlər.

Padşah və yanındakılar öz hədəflədikləri yolda irəliləyərkən dağ başında kümbəzdəki qəfəsdən xilas etdikləri qumru evinə varmışdı. Əslində, bir pəri olan qumru pərilər padşahı Fərrux Şahın qızı Əfruz Pəri idi. Anasının adı isə Sərara Pəri idi. Yaşadıqları yerin adı da Gülistani İrəm idi. Əfruz Pəri başına

gələnləri ailəsinə söyləyir. Deyir ki, hərgah padşah və yanındakılar olmasaydı, heç vəchlə oradan xilas ola bilməyəcəklərdi. Oraya əbəs yerə bir kimsənin gələ bilməyəcəyini, arzu-istəklərinin qəti olduğunu xatırladır.

Fərrux Şah qızına əmr edir ki, yolçuluğa çıxıb onları tapıb gətirsin və hər nə istəkləri olsa yerinə yetirsin. Əfruz Pəri onu xilas edənləri axtarıb tapmaq üçün yeddi min pəri ilə yola düzəlir. Padşahı və yanındakıları pərilər yatdıqları vəziyyətdə yaxalayırlar və yuxulu şəkildə pərilər ölkəsinə gətirirlər. Oyananda qorxsalar da pərilər onlarla güvən verici bir tərzdə danışırlar və onlara çox hədiyyələr verilir. Nə istəkləri varsa, yerinə yetiriləcəyini təkrar ifadə edirlər.

Abid Xavər Şahın pəri qızı axtarması sərgüzəştini və başlarından keçən bütün hadisələri Fərrux Şaha nəql edir. Ailə məclisi toplanır və Əfruz Pərinin Xavər Şaha ərə verilməsi qərarlaşdırılır. Pəri qız da onu xilas edən bu insan oğlu ilə evlənməyə könüldən razılıq verir.

Çox keyifli və xoşbəxt bir ovqatla yeddi gün, yeddi gecə toy-düyün düzənlənir. Uzun müsafirlikdən sonra Xavər Şah öz ölkəsinə qayıtmaq istəyir. Qızıl-gümüş dolu iki taxt ilə pərilər vasitəsiylə Şərq ölkəsinə yola düşür.

Öz ölkəsinə qayıdan padşah qırx gün, qırx gecə şənlik təşkil edir. Bol-bol ənamlar paylayan padşah bir ibadət-xana da Abid üçün tikdirir.

Əfruz Pəri müəyyən müddət sonra hamilə qalır və bir oğlan uşağı dünyaya gətirir. Körpənin adını Mehr qoyurlar. Xavər Şah münəccimbaşını çağırır və oğlunun taleyi haqqında məlumat almaq istəyir. O da bildirir ki, Mehr on səkkiz yaşına gəlib çatanda bir kağız parçası üzündən min bir musibətlərə düşər olacaq. Həmçinin sonunda hər şeyin yerli yerinə oturacağını da soruşlayır.

Şahzadə Mehr mükəmməl təlim-tərbiyə alır. Onunla yaşıd və dost olan vəzirin oğlu Nik Axtər ilə birgə dost olub boya başa çatırlar. Hər ikisi on səkkiz yaşına gələndə padşah kağıza və rəsmə qadağa qoyur.

Mehr ilə Nik Axtər bu yaşlarında gündüzləri ov ovlamaqda, gecələri də əyləncələrdə, eyş işrətlərdə keçirirlər. Bu əhvalat padşah tərəfindən də nəzarət altında saxlanır. Mehr bir gün ovda ikən bir ceyran görür, onu ovlamaq istəyir. Əsgərlərdən də uzaq düşən Mehr ahunu itirir. Axtarmağa davam edərkən dəniz sahilində bir nəfərə rast gəlir. Mehr onun yanına gəlib kim olduğunu öyrənmək üçün ona suallar verir. Bu şəxs cavabınfa deyir ki, adı Müştəridir, yetmiş iki ildir tacirliklə məşğuldur və bütün həyatı dənizdə keçib, yanında çox qiymətli bir əşyası vardır. Mehr bu şəxsdən həmin əşyanın nə olduğunu soruşur. Müştəri cavabında bildirir ki, Misir padşahının buyruğuyla harada gözəl görsə rəsmi çəkib padşaha çatdırmağa çalışır. Deyir ki, bir çox ölkələr gəzib dolaşmış və nəhayətində Məğrib məmləkətinə varmış, burada Məğrib padşahı Hilalin qızı Mahın gözəl surətini rəsm edib və indi əlində olub qalan tək dəyərli əşya məhz bu şəkildir.

Mehr bu rəsmi görmək istəyir. Müştəri rəsmi qoynundan çıxarıb ona təqdim edir. Mehr rəsmi görə kimi həyəcanlanır və şəkildəki qıza aşiq olur, özündən gedib bayılır. Ayılıanda Məğrib soruşur ki, hansı diyardandır, haraya gedir və oraya necə gedib çıxacaqdır. Maha qovuşmağı arzulayan Mehr ova çıxdıqdan sonra Müştərini şəhərə gətirir və saray otaqlarından birində ağırlayır. Mah haqqında xəlvətcə söhbət edirlər. Müştəri də bu barədə bildiklərini bölüşür.

Mehrin dostu və Vəzirin oğlu Nik Axtər Mehrdəki dəyişikliyi hiss edir və bu halının səbəbini soruşur. Mehr də məhəbbəti faş olmasın deyər Mahın rəsminə baxdığını, aşiq olduğunu və ona qovuşmağa can attığını açıqlayır. Nik Axtər

bildirir ki, heç zaman Mehri tənha buraxmayacaq, hər zaman ona yol yoldaşı olacaq. Tacir qiyafətində Məğrib diyarına getməyi qərarlaşdıran Mehr və Nik Axtər lazımlı əşyaları gizləncə gəmilərə yükləyirlər. Mehr atası Xavər Şaha dənizdə və adalarda ova çıxmaq istədiyini bildirir və ondan icazə alır. Atası da etibar etdiyi əsgər, ovçu və gəmi kapitanlarına oğlunu əmanət edərək onları uğurlayır.

İki aya yaxın bir vaxt ərzində dənizdə səyahət edir və balıq ovlayır. Gəmidəki ovçular, kapitanlar və əsgərlər geri qayıtmaq intizarında ikən Mehr Sərəndilə getmək əmri verir. Lakin burada girdablar və tərs küləklər əsir. Kapitanlar və əsgərlər Mehrin qərarında qəti olduğunu anlayanda onun fikrinə şərək çıxırlar. Bu səyahət zor və əzablı bir səfər idi.

Bir gecə şıdırğı yağış yağır. Şiddətli küləklər əsir. İldırımlar çaxır. Tufan qopur. Mehr və əsgərlərinin gəmiləri dənizdə bir adadakı dağa çarpılır və gəmilərin bəzi hissələri xətər görür. Gəmidəkilərin bir qismi boğulur, bir qismi müxtəlif adalarda itkin düşür. Fırtına, qaranlıq və tufan bir ay sürür. Sağ qalanlar yolçuluğa davam edirlər.

Məşəqqətli səyahət sonrası yönləri başqa adaya düşür. Sarp, dik və içi oyulmuş qayalıqlarla dolu olan bu adada bir nəfərlə qarşılaşırlar. Mehr başına gələnlərdən ona söz açır. Ancaq eşqindən heç söz salmır. Tacir olduğunu, malını və adamlarını dənizdə itirdiyini anlatır. Sonra da tanış olduğu şəxs və məskən haqqında məlumat almaq istəyir. Bu kişi deyir ki, o, Həzrət Süleymanın vəziri Asəf İbni Bərhiyənin qardaşı Ərmiyədir, 1900 yaşındadır. Həmçinin məkan haqqında da geniş məlumatlar verir.

Ərmiyənin anlatdıqlarına görə, bura divlər ölkəsidir. Padşahları da Div Hamandır. Divlər çox əzəllərdən quşları rahatsız edib onları yeyərlərmiş. Quşlar bu barədə Həzrət Süleymana hesabat verirlər. Divlər Həzrət Süleyman tərəfindən

cəzalandırılmışlar. Fəqət onun vasitəçi olmasıyla gündüzlər bayıra çıxmaq şərtiylə bağışlanmışlar. Divlər yalnızca gecələr çıxıb ov ovlayırmış. Bu səbəbdən divlərin öz padşahları Hamana ehtiram bəslədiklərini bildirir.

Ərmiya onları öz evində qonaq saxlayır və Hamanın yanına aparmaq istəyir. Mehr razılıq verir. Ərmiya yanına kükürd alaraq Hamanın məclisinə gedirlər. Orada Haman ilə tanış olurlar. Keyf məclisində ifritlər musiqi alətlərində çalıb mahnılar oxuyurlar. Müxtəlif zamanlarda bu cür əyləncələr təşkil edilir. Başqa bir gecə Ərmiya yenə Mehri keyf məclisinə aparmaq istəyir. Ancaq Mehr xəstə olduğunu söyləyib əyləncədə iştirak etmir. Mahın həsrətiylə onun rəsmi əlinə alıb için-için ağlayır.

Hamanın qızı atasının məclisinə gəlib əyləncələri izləyirdi. Mehrin gəlişindən sonra ona könül bağlayır. Gecələri gəlib əyləncələrdə Mehre tamaşa edirdi. Ancaq Mehrin narahat olduğu həmin gecə onu orada görməyəndə Ərmiyanın evinə yollanır. Mehrin otağına gedir və onunla söhbət edir. Qucaqlayıb öpür. Mehr bu əhvalatdan narahat olur. Olub keçənləri Ərmiyaya anlatır. Mehr qorxuya düşür ki, həmişə röyasında gördüyü Maha qovuşmadan başına bir şey gələ bilər.

Onun qızdan xilasına Ərmiya kömək edir. Ona neft yağı verir. Mehr gizləncə bir plan qurur. Qızın onu izlədiyini başa düşür, neft yağı dolu şüşəni əlində tutub elə edir ki, sanki vücuduna sürüb. Qız içəri girəndə də tez geyinib şüşəni gizlədir. Hamanın qızı nə gizlətdiyini soruşanda sevginin gücünü artıran bir dərman olduğunu söyləyir. Bildirir ki, bu dərmanı sürtəndən sonra yalnızca atəşə yaxınlaşanda təsir edir. Qız da Mehre bəslədiyi məhəbbətini ifadə edərək, neft yağını bədənində sürür və atəşə yaxınlaşır. Atəş kükürdün təsiriylə daha da alovlanır, qızın bədənindəki tüklər yanır. Hər tərəfə neft yağı sürüldüyü üçün bütün bədənini atəş bürüyür. Sümükləri də yanır.

Qızın yanmasıyla nəticələnən bu olaydan sonra Mehr də qızdan xilas olur. Hadisə sonrası Mehr buradan ayrılmaq istəyir. Ərmiya da artıq bu yerdə qalammayacağını və ona qoşulub gedəcəyini bildirir. Ancaq deyir ki, təziyə və başsağlıqlarını qəbul etmək üçün bir müddət burada qalmaları lazımdır.

Haman yeddi gün evinə qapanıb qalır. Başsağlıqları bitincə Ərmiya icazə istəyir ki, öz adamlarıyla birgə Mehri gedəcəyi yerə qədər müşayiət etsin. Olaydan Mehr və Ərmiyanı məsuliyyətli tutan Haman etiraz etmir, o da onların getməsini istəyirdi.

Ərmiya da Mehr ilə birgə Sərəndil səmtinə səyahətə çıxır. Yolda bir çox ayrı ayrı adalara uğrayırlar. Bir gecə adaların birində yatarkən çılpaq bədənli və başları çiyinlərində olan məxluqlar onları narahat edir. Bunlarla da mübarizə aparırlar. Sonda burada qala bilməyəcəklərini başa düşərək tez tələsik oradan ayrılırlar.

Mehrin yolçuluğu dənizdə davam edir. Bir ormana güzəri düşür. Meşədə çox gözəl, Kövsər suyuna bənzəyən, ətrafına mərmər döşənmiş bir çeşməyə rast gəlir. Çeşmə başında gördüyü böyük bir quş onda heyranlıq doğurur.

Gecə vaxtı Mehr tək tənha gəzərkən bir nəfərlə qarşılaşır və ondan kim olduğunu soruşur. O da cavabında gündüz gördüyü quş olduğunu, adının da Əndəlib olduğunu söyləyir. Atası Pəri Şah bir dəstə pərinin padşahı idi, Ərguvan ölkəsində yaşayırdı. Əndəlib anlatır ki, Gülizar adlı bir pəri qızı sevir, pəri qızın da ondan savayı başqasında könlü yoxdur, ancaq beş ildir itkin düşüb. Əmindir ki, pəri qız ölməyib, çünki pərilərin adlarının siyahıya alındığı dəftərdə onun adı sağ olan pərilər cərgəsində yazılıdır. Bir pəri öləndə yazı uçar. Bundan ötrü itkin düşən pərinə axtardığını, həm də Güli-Xəndan olaraq təriflənən bağçada gözlədiyini və hər zaman ibadətlə məşğul olduğunu, Allaha yalvardığını ifadə edir.

Əndəlibin öz sirrini açmasıyla birlikdə Mehr də Maha olan sevgisini, onun şəklini və gördüyü rüyaları anlatır. Şeirilər oxuyub dərdləşirlər. Bu şeir məclisinə Mehrin dostu Nik Axtər də qoşulur. Bir biriylə dostlaşırlar. Əndəlib xatırladır ki, aşıqlər aramsız olaraq bir birlərini axtarırlar, həmişə yollardadırlar və bu səbəbdən də ayrılıq zamanı gəlib çatıb. Mehr də öz növbəsində yola çıxacağını bildirir. Amma ikisinin yolçuluqları və axtarışları bir birindən fərqlidir. Əndəlib öz saçından bir dəstə kəsib Mehərə verir və xahiş edir ki, dar ayaqda qalan kimi onun köməyinə gələ bilməsi üçün bu tükləri yandırsın.

Əndəlib ilə xudahafizləşən Mehrin və yoldaşlarının yolu çox qəşəng bağçaları olan bir adaya düşür. Bir az istirahət etmək istəyirlər. Ancaq şər qarışanda “Qış Baldur” deyilən, torpaqda sürünən məxluqlar bunları əsir tutur və onlardan minək kimi istifadə edirlər. Ərmiyanın adada tapdığı bir bitkini bu məxluqların yeməklərinə qatmaları nəticəsində onlardan xilas olurlar.

Mehr və dostları dənizdə yolçuluqlarını davam etdirirlər. Ancaq tərs külək əsir, dalğalar gəmilərini batırır. Ərmiyanın itkin düşməsinin arxasınca bu fəlakət sonrasında Mehr, Müştəri və Nik Axtərdən savayı hər kəs boğulur ya da onların taleyindən xəbər-ətər çıxmır. Hər üçü bir parça taxtadan yapışmış vəziyyətdə yad bir yerə gedib çıxırlar.

Mehr yaşanan müsibət sonrasında Yəmən sahillərinə sürüklənmişdi. Bir yandan yoldaşlarından iraq düşməsi səbəbiylə, bir yandan da Mahı tapmaq arzusuyla dərd-qəm çəkir. Sahildə çarəsiz halda gözləyərkən Yəmən padşahının oğlu Mirzə Qəzənfər onu görür. Mehrin başına gələnləri öyrənən Qəzənfər ona yardım edib şəhərə aparmaq istəyir. Lakin bir anda qənşərlərinə bir aslan çıxır, Qəzənfər onunla əlbəyaxa vuruşur. Fəqət aslan onu öldürür. Hadisəyə şahid olan Mehr aslanla çarpışır və aslanı öldürür. Qəzənfəri dəfn edir, onun atını və qılıncını götürərək yola rəvan olur.

Mehr yolda Qəzənfərin əsgərləri ilə üz üzə gəlir. Əsgərlər atı və qılıncı tanıyırlar, Qəzənfərlə maraqlanırlar. Mehr hər şeyi olduğu kimi açıb söyləyir, amma əsgərlər onu çox əziyyətlərə düçar edirlər. Öldürmək istədikləri Mehri əsgərlərin əlindən Qəzənfərin başqa bir əsgəri Mirzə Turab qurtarır və son qərarı padşah verəcəkdir deyir. Mehr həbs edilib zindana salınır. Məhkəmədə özünü müdafiə edir, amma onun izahatı məqbul sayılmayıb edamına hökm verilir. Padşah qırx gün yas tutur. Sonrakı gün Mehr edam yerinə gətirilir.

Dənizdə gəmiləri batdığı zaman Mehr və Nik Axtər kimi Müştəridən də bir xəbər-ətər bilinmir. Müştərini bir gəmi xilas etmişdi. Bu gəmidəkilərin hamısı tüccardı. Müştəri olub keçənləri tacirlərə anlatır. Birgə yolçuluğa çıxırlar. Onlar Yəmənə gəlib çıxdıqları vaxt Mehr edam edilmək üçün meydana gətirilmişdi. Müştəri Mehri tanıyır və tacir yoldaşından onu xilas etməsini xahiş edir. Tacirin cəlladlarla görüşməsindən sonra Mehr edamdan xilas olur.

Bütün bu hadisələr barədə padşaha hesabat verilir. Yəmən padşahı Mehri hüzuruna çağırır və olub keçənləri onun öz ağzından dinləyir. Padşah Mehrdən rica edir ki, ona oğul olsun. Mehrə və Müştəriyə hədiyyələr təqdim edir. Həmçinin padşahın könlündən keçir ki, qızı Sərvasanı Mehrlə evləndirsin. Yəmən padşahının qızı da Mehrə aşiq olmuşdu. Duyğularını dayəsi Şəmsəyə açıb söyləyir.

Mehr və Müştəri Yəməndən ayrılmaq istəyirlər. Padşaha bildirirlər ki, Kəbəni ziyarət etmək niyyətindədirlər. Padşah bir karvan hazırlanmasını buyurur, əmirlərinə əsgərlər verir. Uzun yolçuluqdan sonra Mehr ilə Müştəri bir fənd işlədib karvandan ayrılırlar. Vəziyyətdən halı olan padşah çox üzülür.

Olub keçənləri eşidən Sərvasa bu əhvalatı dayəsinə söyləyir. Atasından xəbərsiz olaraq Sərvasa yaxşı iz izləyici olan Şəbrəngə tapşırıq verir ki, necə olur olsun Mehri axtarıb

tapsın və geri gətirsin. Mehr ilə Müştərini qırx adamıyla təqib edən Şəbrəng onları yaxalayır. Mehrə iki şey təklif edir: Yəmənə qaytarılmaq və ya Misirdə kölə kimi satılmaq. Mehr düşünür ki, Yəmənə geri qayıtsa Sərvasanın tuzağına düşəcək və onunla evləndiriləcək. Beləliklə, Maha olan yolçuluğundan məhrum qalmış olacaq. Mehr Məğrib ölkəsinə də yaxın olduğunu bildiyi Misirdə kölə olaraq satılmayı tərcih edir. Şəbrəng Mehri Misirdə satır, Müştərini də özüylə bərabər gətirir.

Misir ölkəsində padşahın yad kölələrdən seçilməsi ənənəsi vardı. Misir padşahı ölmüşdü. Qırx günlük matəm sonrası yeni padşah seçilməli idi. Mehr padşahın matəm günlərinin bitdiyi gün Misirə kölə olaraq gətirilib satıldığı üçün padşah olur. Hamamda gözəlcə yuyunub təmizləndikdən sonra ona padşah libasını geyindirib başına tac qoyurlar. Xütbə oxuyub adına pul əskinazı buraxırlar.

Bir gün Şam səmtindən Misirə bir karvan gəlir. Aralarında qırx bir nəfərlik əyyar dəstəsi də olur. Bu dəstə əyyarlar (fəndgir, hiyləgər, gözüaçıq, fırldaqçı) dəstəsi olur. Bunu eşidən Mehr təxmin edir ki, Müştərini özüylə gətirən və özü də bir əyyar olan Şəbrəng bu karvanda ola bilər. Onları yanına çağırır. Bu şəxslər arasında Nik Axtəri görür. Mehr özünü ona nişan verir və ondan nələr baş verdiyini xəbər alır. Nik Axtər də olub keçənləri nəql edir. Buna görə;

Nik Axtər dənizdən və ölümdən Nəsir adlı bir tacir tərəfindən xilas edilir. Nəsir Mədain şəhərində yaşayırmış. Bu şəhərin padşahı Bəhram Şah imiş. Padşahın xanımı Nahidə Banu Nəsiri atası bilirmiş. Padşahın Ruh Pərvər adlı bir qızı varmış. Nahidə Banu, Nəsirin evində Nik Axtəri görür. Evə gəlib onu təqdir edir, Ruh Pərvər Nik Axtərə aşiq olur. Baxıcısı Qafura sirrini açır. Qafur vasitəsiylə Nik Axtər ilə görüşməyə başlayır. Nik Axtəri evinə dəvət edir. Yeməyinə dərman qatır.

Bayılan Nik Axtəri sandıq içində birisinin çiyində Ruh Pərvərin evinə gətirir. Nik Axtər ilə gecə boyu söhbət edir və məhəbbətindən söz açır. Səhər açılanda eyni sandıq içində onu Nəsinin evinə göndərir.

Sandığı səhər erkən özü də bir əyyar olan Nəsim görür. Nəsim düşünür ki, sandıqda qiymətli əşyalar və yemək ola bilər. Qaçırdığı sandıqdan Nik Axtər çıxır. Məsələnin nə yerdə olduğu anlaşılır. Nik Axtər də başına gələnləri anlatır, Nəsim ilə ata oğul olurlar.

Nəsim əyyar olduğuna görə bəzi zamanlar karvanlara pusqu qurmuşdu. Şamdan Misirə gedən bir karvanı qarət etmişdi. Nəsim və dəstəsi karvandakıların əl-qollarını bağlayıb sandıqların içində yeyəcəklər tapırlar. Yedikləri qidanın təsiriylə bayılaraq huşlarını itirirlər. Karvandakıların bir hissəsi əl-qollarındakı ipləri açaraq, Nəsimi və Nik Axtəri dəstələri ilə əsir və kölə olaraq Misirə gətirirlər.

Nəsim Mehrin yanında qalıb işlərində ona köməklik göstərmək istəyir. Öz növbəsində Mehr də Nəsimə tapşır ki, Müştərinə axtarıb tapsın. Nəsim tacir qiyafətində karvanıyla Şəbrəngin qalasına gedir. İçəridəkiləri bayıra çıxarmaq üçün bir fənd işlədir. Hər kəs bayıra çıxıb qala sahibsiz qalanda qalayı zəbt edib Müştərinə oradan çıxarır.

Mehr Müştəriyə və Nik Axtərə bildirir ki, Məğrib padşahına bir məktub göndərmək istəyir. Dostları Mehrə dəstək olurlar. Mehr Məğrib padşahına məktub yazır ki, birlikdə ölkələr fəth etmək üçün güclərini birləşdirmələri labüddür, lazım gələrsə özü də Məğrib padşahının xidmətinə girməyə, qızı Mahı da padşaha ərə verməyə hazırdır. Məktubu aparıb ünvanına çatdırmaq Nəsimə həvalə edilir.

Nəsim və dostları çətin, əziyyətli və uzun yolçuluğa çıxırlar. Bir bağda bir az dincəlmək istəyirlər. Burada ibadət

edən yaşlı bir kişiylə qarşılaşırlar. Nəsim dostlarına səslənir ki, ona yemək versinlər. Ancaq yaşlı şəxs orucluyam deyib yeməkdən imtina edir. Yaşlı kişi öz bağ-bağçasından yolçulara yeyəcək bir şeylər gətirmək istədiyini bildirir. Nəsim dostlarından birini bağa göndərir. Lakin gedən geri qayıtmır. Bu minvalla bir bir öncə gedənlər haqqında xəbər öyrənmək və yemək gətirmək üçün gedirlər, amma heç kəs geri dönmürlər. Nəsim qırx dostunun gedib gəlmədiyini başa düşəndə təlaşlanır və onları axtarmağa başlayır.

Nəsim dostlarının bir quyuya atıldıklarını görür. Onları bu quyuya atıb işgəncə verənlərin cin, ifrit olduğunu anlayır. Onlarla savaşıır və dostlarını quyudan çıxarır. Bu işdən bir keyf məqsədi güdənlər şahı ibadət edən yaşlı kişi qiyafətinə bürünən Gulı-Bəyabandır. Nəsim onu da öldürür. Gulun sağ qolunun sümüyünü çıxarıb öz qoluna sarıyır. Bu sümüyü qoluna bağlayan şəxs ətrafındakıları görürmüş, ancaq başqaları onu görə bilmirmiş.

Yolçuluq əsnasında Frənk vilayətindən gələn bir dəstə ilə rastlaşırlar. Bunlar Məğrib ölkəsinə getmək üçün qasid olaraq tapşırıq alanlar imiş. Nəsim onlardan çox şey öyrənir.

Belə ki;

Frənk padşahı öz oğlu Səhab ilə qardaşı Məğrib padşahı Hilalın qızı Mahı evləndirmək istəyir. Hərgah verməzsə aralarına inciklik düşəcəyini düşünərək, savaş üçün hazırlıq görülməsini buyurur. Fəqət Hilalın xanımı Xurşid qızını Səhaba əvə vermək istəmir. Qızını İsgəndərin belə doqquz il mühasirəyə almasına baxmayaraq ələ keçirəmmədiyi çox möhkəm müdafiəli bir qalada saxlayır. Yanına da ərzaq və yaşayış üçün lazım olan digər şeylər buraxır. Frənk padşahının qasidləri bildirirlər ki, Məğrib ölkəsindən məktub almışlar və bu məktubda Frənk padşahının təklifinə rədd cavabı yazılmışdır.

Baş verənlərin və baş verəcəklərin çox mürəkkəb olduğunu anlayən Nəsim onlardan ayrılır və Məğrib şəhərinə doğru irəliləyir. Mehrin göndərdiyi məktubu Hilala təqdim edir. Məktubu oxuyub məzmunundan xəbərdar oldandan sonra Hilal məclisini toplayır və onlarla məsləhətləşir.

İçəridə nə danışıldığını öyrənmək və ona görə tədbir görmək istəyən Nəsim öncələr ələ keçirdiyi görünməzlik sümüyünü qoluna bağlayıb məclisə girir və danışılanlara qulaq asır. Danışıklardan aydınlaşır ki, Hilal qızını Mehrə ərə versə, qardaşı Frənk padşahı düşmən qazanmış olur, bununla birlikdə xanımı Xurşid də qızını Səhaba ərə vermək istəmir. Vəzirlərdən biri Mahı Misir padşahı olan Mehrə verilməsini təklif edir. Ancaq Hilal Misir padşahının kölə olduğunu, əsil-nəcabətinin bəlli olmadığını bildirir. Nəhayət, məclisdə Misir padşahı Mehrin kölə olduğunu səbəb gətirərək qızın ona verilməyəcəyi qərarına varırlar.

Məğrib ölkəsinin hər tərəfinə səda yayılır ki, Misirdən qasid gəlib. Bu xəbər qalada mühafizə altında olan Maha qədər gedib çıxır. Xəbər yayıldığı günün gecəsi Mah bir rəya görür. Rəyasında padşahlara layiq libas geyinən bir gənc ilə qarşılaşır. Ondan kim olduğunu soruşur. Mehr Şərq ölkəsi padşahının oğlu Mehr olduğunu və yollara düşüb Misir şəhərində padşahlıq etdiyini söyləyir.

Mah gördüyü bu rəyadan təsirlənərək Mehrə aşiq olur. Rəyasını anasına da açıb söyləyir. Misirdən qasid gəldiyindən xəbər tutan anası Xurşid bu barədə məlumat almaq üçün Misir qasidi Nəsimi qalaya dəvət edir. Xurşid ilə Nəsim arasında keçən danışıklara pərdə arxasında qulaq verən Mah anlayır ki, onu istəyən kişi ilə rəyasında gördüyü kişi eyni şəxsdir.

Mah bütün bu olub keçənləri, məhəbbətini və vüsalın çətinliyini dostu Məğrib şəhərinin vəziri Əttar / Utaridin qızı Zührə ilə paylaşır. Çünki hər kəs Mehrin bir kölə olduğunu

bilirdi. Mah düşər olduğu bu çıxılmaz vəziyyət üzündən kədərləndiyini bildirir. Amma Zührə ona dəstək olur və deyir ki, Mehrin kölə olmasının kimsəyə dəxli yoxdur və son qərarı verəcək şəxs atasıdır.

Nəsim Hilali-Məğribinin Mehrə cavabını öyrənmək üçün yola düşür. Ona vəziyyəti dəqiqləşdirmək tapşırığı verir. Hilal Mehrə yazdığı məktubda qızı qardaşının oğlu Səhaba ərə verəcəyini, Mehrə verməyəcəyini ifadə edir. Nəsim məktubu Mehrə gətirir. Mehr xəbəri alır almaz Müştəri və Nik Axtər ilə görüşləri nəticəsində böyük bir orduyla Məğrib məmləkətinə səfərə çıxır.

Fränk ölkəsinin şahı qasidlərin gətirdiyi məktubda yazılanlardan çox məyus olur. Vəziyyətdən halı olan Səhab dər-d-qəm içində qıvrılıb qalır və qaralar bağlayır. Səhabın Zülmət adında bir əyyarı / casusu vardı. Səhabın yanına gəlib ona təsəlli verir və deyir ki, Mahı saxlandığı qaladan alıb Səhaba təhvil vermək istəyir. Səhab deyir ki, Zülmət belə bir igidliyi bacarsa, bütün ölkə əsgərlərini onun əmrinə tabe tutacaqdır. Bundan cəsarətlənən Zülmət Mahı Fränk diyarına gətirmək üçün yola düzəlir.

Zülmət Mahın saxlandığı qalanın yerini öyrənir. Gecə yarısı qalaya gedir. Hörümçək kimi dırmanaraq qalaya girir. O gecə Mah ilə Zührə birgə yeyib içmiş və əylənmişdilər. Eşq həsrətiylə Mahın yuxusu ərsə çəkilməmiş və Mehri röyasında gördüyü bağcaya dincəlməyə gedib nisgiliylə baş başa qalmışdı. Zührə isə yataqda yuxuya dalmışdı.

Zülmət otaqların hamısını gəzib dolaşmış, ancaq heç kəsi tapa bilməmişdi. Mahın otağına girəndə yataqda yatan bir qız görür, onu Mah zənn edir, bir sandığa qoyur, çiyinə atıb aparır. Yolçuluq əsnasında sandığı açır və qızı sandıqdan çıxarır. Zührə bu bir röyadır sanır. Ancaq Zülmət ilə görüşlərindən sonra məsələnin nə yerdə olduğunu anlayır. Zülmət söyləyir ki, ona

Mahı alıb Fränk ölkəsinə aparmaq tapşırığı verilib. Zührə başına gələnlər üzündən bayılır. Zülmət onu təkrar sandığa qoyur və yolçuluğuna davam edir.

Bir dəniz sahilinə gəlib çatır, istirahət etmək üçün belindəki sandığı yerə qoyur. Bu torpaqda Buqaləmun Cadugər adlı birisi yaşayırmış. Bütün divlər onun itaətində imiş. Böyük və sağlam qalası varmış. Cadugər gecələri dəniz kənarında gəzintiyə çıxırmış. Rastına çıxan sandığı alıb qalasına gətirir. Sandığı açanda Zührəni görür. Buqaləmunun İmtahan Div adlı bir oğlu var imiş. İmtahan sandıqdakı qızı görür görməz ona vurulur, aşiq olur.

Zülmət nə edəcəyində qətiyyətsiz qalır, narahat halda gəzərkən Mehrin ordusuyla qarşılaşır. Ordudakı əsgərlərdən olub keçənləri soruşur. Onlar da bildirirlər ki, Misir padşahı Mehrin əsgərləridir, Məğrib diyarına gedirlər, Məğrib padşahıyla savaşıaraq onun qızı Mahı Mehrə alacaqlar. Xəbəri eşidir eşitməz Fränk ölkəsinə gedən Zülmət: Mahı gətirirdim, ancaq Məğrib diyarına səfərə çıxan Misir padşahı qızı əlimdən aldı, deyə bir yalan uydurur.

Fränk padşahı oğlu Səhabın sərkərdəliyi ilə dörd yüz min nəfərlik bir ordu hazırlanmasını əmr edir, bu orduyu qardaşının köməyinə göndərir. Səhab da Məğrib diyarına doğru yola çıxır. Məqsədi Mehrin ordusunu məğlub edərək Mahı gətirmək idi.

Mehr bütün bunlardan xəbərsiz kimi Məğrib şəhərinə gedib qızı gətirmək arzusunda idi. Əzablı yolçuluk əsnasında güzarı Kuhı-Maran məmləkətinə düşür. Bu məmləkət ilanlarıyla məşhurdu. Mehr bir dağa gəlib çatanda sayı hesabı bilinməyən ilan görür. İlanlardan bəzilərini sandığa qoyub ağzını kilidləyir.

Yolçuluğa davam edərək Məğrib ölkəsi yörələrinə gəlib çatan Mehr Hilala məktub yazıb öncəki məramını təkrar bildirir. Məktubun çatdırılmasını Nəsimə həvalə edir. Bununla birlikdə Mehr bir məktub da Maha yazır. Qızın cavabını və qərarını öyrənmək istəyirdi.

Hilalin köməyinə gələn Səhab Mehrin ordusunu Məğrib diyarına yaxın yerdə görür. Elçi göndərüb, Mehrdən Mahı istəyir. Mehr Mahdan heç xəbərinin olmadığını söyləyir. Onun qaçırıldığını güman edir, nisgili qat qat artır. Az qala özünə bir xətər yetirəcəkdə. Fəqət Müştəri məsləhət görür ki, Nəsimin gətirəcəyi soraqları gözləsin.

Nəsim də Hilaldan daha bir məktub alır, əvvəlki kimi yenə də olumsuz məktub. Daha sonra görünməzlik sümüyünü qoluna sarıyıb Mahın qalasına gedir. Məktubu onun yanına qoyur. Mah Mehrin pəri oğlu olduğunu öyrənmişdi və indi təxmin edir ki, məktubu pərilər gətirmişdilər. Qorxmadan məktubu alır, oxuyur və məktuba cavab yazır. Nəsim məktubu da götürüb Mehrin ordusunun qərargahına gedir. Məktubu oxuyan Mehr anlayır ki, Mahın qaçırıldığı xəbəri yalandır. Səhabın elçilərinə müharibəyə hazır olduğunu bildirir.

Mehrin və Səhabın orduları günlərlə savaşırlar. Hər iki tərəf həm çox itki verir, həm də heç birisi üstünlük qazana bilmir. Nəsim Səhabın ordusunun ön cinahına xəlvətə girmək və əsgərlərin hal hazırkı vəziyyətini öyrənmək üçün Mehrdən icazə istəyir. Nəsim sümüyü qoluna sarıyaraq, Səhabın qərargahına gedir. Mehrin ordusunun qüdrəti haqqında nə danışıldığını müəyyənləşdirir. Ancaq ən vacib hədəfi Mahı Mehrin əlindən almaq idi.

Zülmət Mahı xilas etmək ümidiylə Səhabdan izin alır. Olub keçənlərə şahid olan Nəsimin ağına bir fikir gəlir. Sümüyü qolundan çıxarır, hər kəsə görünür və Zülmət ilə Frənk diliylə danışır. Deyir ki, onu Səhab göndərmişdir, birgə Mahı xilas etməyə getməlidirlər. Zülmət Mahın harada olduğunu soruşur. Nəsim cavab verir ki, Mah bir sandıq içində saxlanılır, harada olduğunu da bilir. Deyir ki, Mahı almaq üçün ordunun içində gizlicə sızmaları, bunun üçün də Zülmətin saqqalını kəsdirməsi

lazımdır. Nəsim onun saqqalını kəsir. Ordu içinə birgə gəlirlər və hiyləylə içi ilanlarla dolu sandığı Zülmətə verib deyir ki, Mah bu sandığın içindədir.

Zülmət sandıqla birlikdə Səhabın yanına gəlir. Saqqalını görməyəndə səbəbini soruşur. Zülmət də saqqalını Səhabın tapşırığını yerinə yetirən kişinin kəsdiyini söyləyir. Fəqət Səhab gülərək heç kimsəyi göndərmədiyini deyir və bu sandıqda nə var deyə xəbər alır. Cavabında Zülmət bildirir ki, sandıqda saxlanan Mahdır və onu buraya gətirmişdir.

Sandığın ağzı açılarda ilanlar onlara saldırır. Səhab və yanındakılar eşiyə qaçarkən Nəsim xəlvətcə onları təqib edir. Gedib əsgərlərə: Mehr gecə vaxtı Səhaba hücum keçmişdir, söyləyərək təşviş qaldırır. Əsgərlər də Səhabın çadırından gurultu və inilti eşidəndə qaçmağa üz tuturlar. Bu əsnada bir birlərini belə vururlar. Bunu görəndə Mehr ordusuyla Səhabın üzünə hücum edir. Savaş bütün şiddətiylə davam edərkən Mehr Səhabı öldürür. Qalan mal-mülkünü ələ keçirir.

Mehr Məğrib padşahı Hilala bu zəfəri və Səhabın ölümünü açıqlayan bir məktub göndərir. Mehr bir məktub da Maha yazır. Sonra gəmilərə minib Məğrib ölkəsi sahillərinə çıxırlar.

Buqələmun Cadugər və oğlu İmtahan təhdid dolu bir məktubla Məğrib ölkəsi vəzirinin qızı Zührəni günahlandırır, bildirirlər ki, hərgah Zührə İmtahanı istəməzsə, ailəsi də qızı razı sala bilməzsə Zührəni öldürəcəklər.

Buqələmun Cadugərin göndərdiyi məktub vəzirə gəlib çatanda o, padşahın hüzuruna çıxır və qızının xilas üçün çarə axtarır. Söyləyir ki, Mehr Frənk ordusunu dağıdıb, Səhabı öldürüb, ölkəyə girmək üzrədir.

Vəzir və Hilal padşah Mehre məktub göndərirlər. Məktubda yazırlar ki, Zührəni Buqələmundan xilas edərsə Mahı ona verəcək. Ancaq padşah və vəzirin gizlin bir niyyəti vardı.

Hansı ordunun qalib gəlməsindən asılı olmayaraq, böyük bir düşməndən yaxa qurtaracaqlardı. Zəifləyən digər orduya da bunlar hücum edib qısa müddətdə müharibəni qazana biləcəklərdi.

Mehr Buqaləmunla savaşı hazırlığına başlayır, bu barədə Maha məktub göndərir. Həmişəki kimi məktubu Nəsim aparır. Əvvəlcə məyus olan Mah sonra Zührənin xilas ola biləcəyi ümidiylə sevinir. O da Mehrə bir məktub yazır. Mahdan da ona cavab məktubu gəlir.

Buqaləmunun yaşadığı yerə gedən Mehr möhtəşəm görünüşlü və möhkəm qorunan bir qalaya rast gəlir. Bu haqda Cadugərə məlumat verilir. Mehrin onunla müharibə aparmaq üçün əsgərlərlə gəldiyini sindirə bilmir. Qaladan çıxıb sehirlilə sözlər söyləyir. Bundan sonra külək əsir, şıdırğı yağış yağır, hər yerdə şaxta hökm sürür. Ordunun çoxu soyuqdan məhv olur. Heyvanlar tələf olur. Mehr bir anlıq Ərmiyanın duasını xatırlayır. Şiddətli şaxta aradan qalxır.

Mehr qalanı mühasirəyə alır. Ərmiya kimi o da əsgərləri ilə düşmən arasında bir sərhəd çəkir və eyni duanı oxuyur, əsgərlərin üzünə üfləyir. Buqaləmun Cadugər başqa bir ovsunla ordunun üzərinə dənizdən çıxan aslanları, pələngləri, ağzından alov püskürən əjdahaları, Dari-Şimşad adında böyük və güclü bir divi göndərir. Mehr bu divi öldürür, təkrar söylədiyi duadan sonra dənizdən gələn və sehirə çevrilən canlılar qeybə çəkilir.

İmtahan div, bir bölük əsgərlə birlikdə Mehrlə savaşımağa gəlir. Mehrin əsgərləri ilə amansız döyüşlər gedir. Meydandakı söz atışmasının ardından İmtahan ilə Mehr üz bəz vururlar. Mehr onu öldürür.

Zührənin Buqaləmun Cadugərin əlində olduğunu Mehr bilirdi. Nəsimi qalaya göndərir ki, oğlu qətl edilən qadının qisas almaq üçün Zührəyə bir xətər verib vermədiyini öyrənsin. Nəsim görünməzlik sümüyünü qoluna bağlayıb qalaya gedir.

Buqaləmun qızı Şəbgünlə birlikdə oğlunun ölümünə yas tuturdu. Eyni zamanda Mehr və ordusuna hücumun planını hazırlayırdı. Şəbgün Mehr ordusunun gücündən bəhs edib deyir ki, ona da zərər toxuna bilər və bundan narahatdır. Ancaq Buqaləmun bildirir ki, onun canı öz bədənində deyil, qarabalıqdadır. Qarabalığın isə uca bir dağdan axan çeşmənin suyunda yaşadığını söyləyir. Nə qədər ki, bu balıq sağdır, heç kimsə ona zərər toxundurmağa qadir deyildir.

Söhbəti xəlvətcə dinləyən Nəsim vəziyyət barədə Mehri xəbərdar edir. Mehr ordusuyla həmin dağa yollanır, həmin çaydakı balıqların hamısını sudan çıxarırlar. Qarabalığı tapıb şüşə qabın içərisinə qoyub gətirirlər.

Buqaləmun müharibə meydanına çıxanda Mehr ortadakı balığı öldürür. O ölənin kimi Buqaləmun Cadugər də canını tağşırır, ordusu dağılır.

Mehr və silahdaşları qalaya daxil olurlar. Hər yerdə Zührəni axtarırlar. Bir otaqda böyük bir daşın altında quyu vardı. Nik Axtər bu quyuya girir. Zührəni orada tapır. Onu görənin kimi də aşiq olur. Qız da ona aşiq olur. Zührə ondan kim olduğunu soruşur. Nik Axtər özündən və Mehrdən, bütün baş verənlərdən bəhs edir. İndi azad olduğunu və ağrı-acıların bitdiyini söyləyir.

Mehr və əsgərləri qaladakı ziynət əşyalarının hamısını götürüb dəniz kənarında istirahət edirlər. Onları düşündürən tək bir şey vardı, o da Məğrib diyarına getmək idi. Lakin hadisələr gözlənilmədiyi kimi getmir.

Anasını və qardaşını Mehri öldürtdüyü Şəbgün Mehrdən qisas almaq üçün bir fənd işlədir. Özünü Mah kimi göstərir. Əmrindəki cadugərlərdən birini xidmətçi qiyafətində Mehri yanına göndərir. Xidmətçi də Cadugərin verdiyi soraqla Mah ailəsindən gizli olaraq onu görmək istəyirdi. Mehr bir qızın belə

bir cürətlə onun yanına gəlməsini qərribə bir hadisə kimi təsəvvür etsə də, hər halda onu ziyarət etməyə gedir. Ancaq içində bir narahatlıq vardı. O gecə Mah görünüşündəki Şəbgünün istəklərini rədd edir. Olub keçənləri Nəsimə söyləyir.

Nəsim sümüyü qoluna sarıyaraq, Şəbgünün otağına gedir. Xidmətçi Cadugər ilə söhbətini dinləyir. Şəbgün bu gecə arzusunu yerinə yetirə bilmədiyini və sabah Mehri öldürəcəyini söyləyir. Nəsim hadisənin məğzini başa düşəndən sonra eşitdiklərini Mehre izah edir. Mehr Şəbgünün yanına gedir, Ərmiyanın öyrətdiyi duanı oxuyur. Şəbgünün əsil siması, iç üzünü açılır. Mehr Şəbgünü öldürür.

Mehr ona qarşı duran və xətər törətmək istəyən düşmənlərinin hamısını məğlub edərək, Məğrib diyarına doğru yola çıxır. Qasidlər vasitəsilə Hilala xəbər göndərir ki, Zührəni xilas edib və buraya gəlib. Vəzir və padşah etiraf edirlər ki, heç bir padşahın bacara bilmədiyini Mehr bacara bilib, buna görə də onun əleyhinə çıxmayacaqlar. Mehri qarşılamaya hazırlıq görürlər.

Şəhər girişində dövlət səviyyəsində qarşılama mərasimi düzənlənir. Onları gözəl bir yerdə qonaq edirlər. Zührəni Mahın yanına aparırlar. Hər yerdə şənliklər təşkil edilir.

Mah ilə görüşən Zührə qaçırılmasından ta xilas olmasına qədər başına gələnləri açıb danışır. Mehrin savaşı meydanındakı qəhrəmanlığını da övür. Şəbgünlə mübarizəsindən bəhs edərkən onunla görüşəndən də söz açır. Mah bu deyilənlərdən təsirlənir, gecə-gündüz həsrətini çəkdiyi Mehrin belə şeylər etməsinin səbəbini düşünür və daha onunla görüşməyəcəyini bildirir.

Zührə heç vaxt da Mahı yola gətirə bilmir. Nə qədər Şəbgünün Mah qiyafətində ona yaxınlaşıb onu qandırmağa çalışdığını söyləsə də, ağrı-acılar içində qıvrılır, bunu hörmətsizlik hesab edir.

Mehr Nəsim vasitəçiliyiylə bir məktub göndərir, onunla görüşmək istədiyini ifadə edir. Nəsim həmişəki kimi xəlvəti qalaya daxil olur. Zührənin Mehrə bəraət qazandırmaq üçün dediklərini eşidir. Şəbgünün gizli məramını izah edən Zührəni dinlədikdən sonra Nəsim məktubu oraya buraxıb çıxır. Mah əvvəlcə cavab vermək istəmir. Lakin Zührənin təkidiylə cavab məktubu yazır.

Məktubda töhmət və ittiham görəndə Mehr Nəsimə deyir ki, onu Mahın qaldığı qalaya aparsın. Qalaya gələndə görünməzlik sümüyünü Mehrin qoluna bağlayır və içəri girməsinə şərait yaradır. Zührə ilə Mahın söhbətlərini eşidən Mehr bir yandan Mahın gözəlliyinə valeh olur, bir yandan da onun töhmətinə dözə bilməyib bağırır. Səsdən heyrətə gələn Mah və Zührə çaşqınlıqla qapının astanasına doğru çıxırlar. Orada Nəsimi görürlər. Nəsim Mehrin içəridə olduğunu söyləyir. Mah hirsələnib Mehrə deyir ki, bura Sərvasa və Şəbgünün otağı deyildir, burada sənin nə işin var. Mah da məsələ həll edilənə qədər ayrılmağın daha münasib olduğu qənaətinə gəlir. Bir də düşünür ki, kimsə onları belə görsə, ayıb olar. Sonra Mah Zührəni göndərir ki, qaladan çıxan Mehri gətirsin.

Mah içəri girəndə onun gözəl və xoşbəxt simasından Mehr vəcdə gəlib özündən gedir. Üz-gözünə qızılgül suyu çiləyirlər, Mehr özünə gəlir. Gecə yarısına qədər söhbət edib şeirlər söyləyirlər.

Bir an da olsa Mahdan ayrı qalmaq istəməyən Mehr Nəsimə tapşır ki, xəlvətcə Məğrib padşahının məclisinə girsin və nə danışdıqlarını öyrənib ona çatdırsın. Məclisdə Mahın evlənmək məsələsinin həll edilməsi qərara alınır. Ancaq Hilal padşah məclisdə söyləyir ki, Misir padşahı kölə olduğuna görə qızı ona versə, başqa ölkələrin padşahları onu məzəmmət edərlər.

Nəsim sarayda danışılanları Mehrə çatdırır. Mehr də saraya məktub göndərərək, Məşriq ölkəsi padşahının oğlu olduğunu və Mah üçün bu qədər yol qət etdiyini, əzab-əziyyətlərə düçar olduğunu yazır. Padşah Mehrin macərəsini öyrənir. Qızın anası Xurşidi qaladan çağırır və ondan razılıq istəyir. Baş verənlərin hamısını dinləyən Xursid Zührəni onu xilas edən kişiye verəcəyini vəd etdiyini və bu səbəblə də razılığını bildirir.

Məğrib padşahı Hilal öz münəccimlərini dəvət edib ən münasib zamanda toylarını təşkil etmək barədə onlarla məşvərət keçirir. Qırx gün, qırx gecə Məğrib ölkəsində toy-büsat qurulur. Mehr ilə Mahun toyu Məğrib diyarında təşkil edilir və Zührəni də Mehrin yaxın dostu Nik Axtərə verirlər. Toydan sonra təxminən bir ay şəhərdə qalan Mehr geri qayıtmaq üçün icazə istəyir. Hilal padşah yolda lazım ola biləcək ehtiyacların tədarükünü görür, iki min nəfəri onların sərəncamına verib uğurlayır.

Uzun dəniz səyahətindən sonra Mehr və yanındakılar bir yerdə dayanırlar. Mahın anası Xürşid də onlarla bərabər idi. Mehr, Nik Axtər və Nəsim burada ova çıxırlar. Müştəri isə qadınların və əsgərlərin yanında qalır.

Müxtəlif ov heyvanlarının izinə düşən Mehr və dostları bərabər gəldikləri əsgərlərdən də uzaqlaşmışdılar. Uca bir dağın arxasında şəhər görürlər. Şəhərin padşahının adı Bilad idi. Bu padşah Tanrılıq iddiasında idi. Özü üçün bir cənnət qurmuşdu. Biladın Şəbistan adında çox güclü və boy-buxunlu bir sərkərdəsi vardı. Onların əzəl başdan bəri Mahın atası Hilal ilə düşmənliyi davam edirdi. Şəbistan ilə Mehr ov əsnasında qarşı qarşıya gəlirlər. Mehr özünün kim olduğunu söyləyəndə Şəbistan onların əl-qollarını qandallayaraq Biladın hüzuruna gətirir. Mehrin Biladla danışmaları bir nəticə vermir. Bilad onları yüz arşın dərinliyində bir quyunun içində həbs edir.

Mah da Mehrin yolunu gözləyirmiş. Zührə ilə vaxt keçirmək istəyir. Birlikdə gəzintiyə çıxırlar. Yanlarında onları qorumaq üçün əsgər də yox imiş.

Səhabın atası, Frənk padşahı Əbr, oğlunun sərkərdəliyindəki ordusu dağılından və oğlu öləndən sonra yeni ordu qurmuşdu və öc almaq üçün fürsət axtarırdı. Müştəri bunları görür və məsələnin nə yerdə olduğu ilə maraqlanır. Öyrənir ki, onların Misirə gedib Mehrə hücum edəcəklər və Səhabdan intiqam alacaqlar. Mehrin və Nik Axtərin itkin düşməsi Müştərinin vecinə deyildi. Əbr ilə Müştərinin sərkərdəliyiylə ordu savaşa girir. Müştərinin ordusu dağılır. Mehrin əsgərlərindən bir hissəsi Misir ölkəsinə qaçır. Mah, Xurşid, Zührə və Müştəri əsir götürülür. Əbr onların öldürülməsini əmr edir. Ancaq vəzir Sürəyya onların öldürülməsinə qarşı çıxır. Təklif edir ki, bunlardan istifadə etməklə Mehri və digər dostlarını ələ keçirib hamısını birlikdə məhv edək. Əbr əsirlərlə birlikdə Frənk ölkəsinə gedir. Əsirləri iki ildə bir dəfə keçirilən bayram günü öldürəcəyini bəyan edir.

Müştəri vəzirə təslim edilmişdi və zindana salınmışdı. Vəzir Sürəyyanın İzarcan adında bir qızı varmış, Frənk ölkəsində gözəllikdə misli-bərabəri yox imiş. İzarcan Müştərini gören anda ona aşıq olur. Ləziz yeməklər bişirib Müştəriyə aparır. Tez tez onu ziyarət edir.

Biladın quyuya saldırdığı Mehr nə qədər səy göstərsə də quyudan çıxma bilmir. Allaha yalvarır, dualar oxuyur. Bir gecə çox maraqlı yuxu görür. Rəyada Mehr bir bağdadır. Orada Qar Qatir adında bir şəxs deyir ki, Mehr yalnızca Allaha dua etməklə, münacatlar söyləməklə xilas ola bilər. Həmçinin əlavə edir ki, quyuya düşməkdə bir hücrədə başqa bir şəxs də vardır, onu da tapıb azad etmək lazımdır.

Mehr yuxudan ayılan kimi rəyasını Nəsimə və Nik Axtərə danışır. Quyudan çıxmaq üçün fürsət gözləməyə və digər əsiri

axtarmağa başlayırlar. Qəşşərlərinə bir qapı çıxır. Qapını açanda zəncirlənmiş bir qız görürlər. Nəsim qızdan kim olduğunu soruşanda qız on dörd ildir əsirlikdə saxlandığını, öz adının Gulizar, səvgilisinin adının da Əndəlib olduğunu söyləyir.

Gülizarın sevdiyi gəncin kim olduğunu eşidən kimi Mehr Əndəlibi xatırlayır. Bir zaman ona verdiyi saç tükləri yadına düşür. Mehr tükləri atəşdə yandıran anda şahzadə Əndəlib bir dəstə pəri ilə Mehrin salındığı quyuya yaxınlaşır. Mehr ona iki aydır əli-qolu zəncirlənmiş halda quyuda saxlandığını və qapının digər tərəfində kimsə bir şəxsin onu gözlədiyini söyləyir.

Əndəlib Gülizarı görəndə huşunu itirir. Sonra zəncirləri qırıb onu xilas edir. Həsərlərini ovundururlar. Pərilər şahının oğlu Əndəlib hamısını əsarətdən azad edir. Hər birini bir pərinin belinə mindirir, havada uçub gedirlər.

Mehr və dostları Mahın və əhalinin məskən saldıqları yərə gəlirlər. Lakin orada heç kim yox idi. Onları Müştərinin Misirə apardığını zənn edir. Birlikdə Misirə gedirlər. Ancaq hamısının Frənk padşahı Əbr tərəfindən əsir götürüldüyünü öyrənir.

Bundan hər kəs kədərlənir. Əndəlib: Qəm yeməyin, gedib onları azad edəcəyəm deyir. Bir dəstə pəri ilə birlikdə Frənk ölkəsinə gəlib çatır. Ölkədə bayram günü idi. Müştərinin edam etmişdilər, amma hələ canını tapşırمامışdı. Əndəlib onu xilas edir, bir pərinin belinə sarıyıb şəhərdən çıxarır. Özü də Mahı və başqa şəxsləri axtarıb tapmağa yollanır. Onları padşah sarayındakı bir quyuda görür və quyudan çıxarır. Hərəsini bir pərinin belinə bağlayıb havada uçaraq buradan uzaqlaşırırlar.

Müştəri onu xilas edən Əndəlibə Frənk padşahının vəziri Sürəyyanın qızının onun üçün etdiyi yaxşılıqlardan danışır. Əndəlib hiss edir ki, Müştəri bu qıza aşıqdır. Gedib onu və köməkçilərini yanına alır. Bütün əhali birlikdə Misirə gəlir.

Mehr və Əndəlib öz vətənlərinə getməyə can atırlar. Getməzdən əvvəl Sürəyya vəzirin qızı İzarcan ilə Müştərinin toylarını çaldırır. Misirdən ayrılanda düşünür ki, oranı Sürəyya idarə edə bilər. Əsgər göndərərək, onu Misirə dəvət edir ki, Misir ölkəsinin padşahı olsun.

Misirdən ayrılan Mehr və yaxın adamları Əndəlibin ölkəsinə gəlirlər, Əndəlib ilə Gulizarın toy məclisi qurulur.

Toyda Mah və Zührə görürlər ki, hamı deyib gülərkən bir qadın qaralar geyinmiş və qəm-qüssə içindədir. Mah ondan: Kimsən, niyə kədərlisən deyər soruşur. Həmin qadın adının Xürrəm Əfruz olduğunu söyləyir və üzüntüsünün səbəbini belə izah edir:

Xürrəm Əfruz, pərilər padşahı Fərrux Şahın qızıdır. Əfruz Pəri adında bir bacısı vardır. Əfruz Pərinin oğlu Mehrin on dörd ildir öldü qaldısından xəbər-ətər yoxdur. Həsrətdən və ağrı-acıdan anasının gözləri kor olmuşdur. Mehrin dərdi üzündən hər kəs hələ də matəm içərisindədir. O da buna görə qaralar geyinmişdir.

Mah Xürrəm Əfruza Mehrin yaşadığı müjdəsini verir və axşam onu Mehrlə görüşdürür. Ağrı-acı, kədər bitmiş, sevinc-fərəh gəlmişdi. Uzun illərdir oğlu Əndəlibdən ayrı qalan Xürrəm Əfruz bildirir ki, Mehr onun bibisinin oğludur. Məşriq ölkəsindəki vəziyyəti Mehrə izah edib deyir ki, ağrı-acılar çəkməkdən, gözyaşlar tökməkdən anası Əfruz Pərinin gözləri tutulub.

Məmləkətinə qayıtmaq istəyən Mehr, Mah və digər dostları ilə birlikdə Əndəlib pərilər vasitəsiylə Məşriq diyarına doğru yola çıxırlar. Nəsimi əvvəlcədən göndəririlər ki, Mehrin atası Xavər Şaha bu barədə xəbər çatdırsın. Şəhər bəzədilir, şənliklər və Mehri qarşılama mərasimləri təşkil olunur.

Mehr atası ilə görüşür. Nik Axtər də anasıyla və atasıyla görüşür. Gözləri tutulmuş Əfruz Pərinin Mehriyə yanına gətirirlər. Anası ilə görüşüb həsrətlərini ovundururlar. Əndəlib bir göz dərmanı gətirmişdi. Bu dərmanı Əfruz Pərinin gözlərinə sürtür. Gözləri sağalır və görməyə başlayır.

Xavər Şah oğluna qovuşmaq arzusuyla və sevincinin davam etməsi üçün izdihamlı şənliklər düzənləyir. Birbirini sevənlər üçün təkrarən toy məclisləri qurulur. Nəsim üçün də münasib bir qız seçilir.

Xavər Şah ölkənin idarəsini oğlu Mehriyə həvalə edir. Adına pul əskinazı həkk etdirib xütbə oxutdurur. Nik Axtər vəzirliyə yüksəldilir. Müştəri ordu sərkərdəsi, Nəsim də paytaxtın baş mühafizi təyin edilir.

Yönətimi oğluna tapşırıq Xavər Şahın həyatının qalan hissəsi ibadətlə keçir.

Mehr yüz iyirmi (120) il ömür sürəndən sonra vəfat edir.

Əlavə:

ƏLYAZMA MƏTNİNDƏN SƏHİFƏLƏR

ارابه آلوده بکنه زنده و نایق و اراده این هاست که او درین با نندن قاصد جهان را
 لشکر آهون را بقه الدیلر آید بشیر یوسف در کتوب زنه نماند ایست که بهر اهل افغان لشکر ارالعه آید
 الوب مرفخ پر زنده کیست نهزاده مهرین با نندن قاصد صحرایم روان اولد سینه نهزاده مهر اولد
 بینه کورب اولد لشکر بینه دیر روان اولد کسوزن هابنه کورب و ایلم کسوزن القعه نهزاده مهر اولد
 آتس کورب آهون ایچ روان اولد ایچون آهرا اولد ایلم کورب کورب قدم قدمند ارتزاق
 کنه زنده اولدی بر پیشه بر روان آه نهزاده همیشه آهون تر اولد بر قدم کورب تا به
 ناله قولایقه بر اولد از سر زنده کورب اولد خذ روان اولد نه نماند ایست کورب بر نهزاده
 دریا کنه زنده زارلم را غدارت نهزاده سلام و بر کورب او شغی کورب سکدم آهون نهزاده
 دیر روان اولد بر نهزاده نوسن نوسن غداران و آدی نهزاده او شغی مهر آهون دیر روان
 نهزاده تیم قفیر نخی کاتبه

یازس قونلر نهزاده
 دریا نهزاده
 بو رایه لاشمخ و نام
 مهر دیر روان اولد
 دیر روان اولد
 دیر روان اولد
 که فو آهون ناله کورب
 روان نرسه کورب
 ایچ ایلمد که سول کورم
 آناز نهزاده

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT QAYNAQLARI

- “**Mehr ü Mah**”. Gürcüstan Əlyazmalar Milli Mərkəzi arxivi (კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts). Fond K (Kacar), saxlama vahidi 38, yk 205, ss 112b-152b.
- Amasyalı**, Güner (1953). *Zarifi'nin Mihr ü Mah mesnevisi*. Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Anbarcıoğlu**, Meliha (1971). “Mihr ü Mah kıssası”. *İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*. İstanbul, ss 1-45.
- Anbarcıoğlu**, Meliha (1975). “Der Bare-i Kıssa-i Mihr ü Mah”. *Doğu Dilleri*, 2 (2), ss 1-97.
- Anbarcıoğlu**, Meliha (1983). “Türk ve İran edebiyatlarında Mihr ü Mah ve Mihr ü Müşteri mesnevileri”. *Bellekten*, 47 (188), ss 1151-1189.
- Anbarcıoğlu**, Meliha (1984). *Türk ve İran edebiyatlarında Mihr ü Mah ve Mihr ü Müşteri mesnevileri*. Ankara.
- Anbarcıoğlu**, Meliha (1986). “Kıyası'nın Mihr ü Mah mesnevisi”. *Erdem*, 2 (4), ss 87-172.

- İçli**, Ahmet (2009). *Mihr ü Mah, Gelibolulu Mustafa Ali, inceleme-metin*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- İçli**, Ahmet (2014a). “Zarifi'nin Mihr ü Mah'ının nüshalarının tanıtımı ve nüshalar üzerinde bazı değerlendirmeler”. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 6 (2), pp 227-243.
- İçli**, Ahmet (2014b). “Cebri'nin Mihr ü Mah'ı”. *Journal of Turkish Studies*, 9 (9), ss 605-617.
- İçli**, Ahmet (2015). “Türk dilinde yazılmış mensur Mihr ü Mah hikâyesi”. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4 (3), ss 1055-1073.
- İçli**, Ahmet (2016). “Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış yeni bulunan Mihr ü Mah hikâyesi”. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu “Azərbaycan Əlyazmaları Dünya Kitabxanalarında” I Beynəlxalq Elmi-Nəzəri Konfransı*, 18.11.2016, Bakı.
- Kartal**, Ahmet (2013). *Doğu'nun uzun hikâyesi: Türk edebiyatında mesnevi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Memmedli**, Şureddin (2018). *Gürcistan'da Türk edebiyatı*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Təhmasib**, M. H. (1972). *Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)*, s 312–316. Bakı: Elm nəşriyyatı.
- Turhan**, Vedat Nuri (1995). *Zarifi ve Mihr ü Mah mesnevisinin tenkitli metni ile incelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- http://ek.anl.az/search/query?term_1=mehrü+mah&theme=e-kataloq (02.12.2020)

Ahmet İÇLİ / Əhməd İÇLİ

1978-ci ildə Türkiyənin Diyarbakır eli Ərgani ilçəsində (rayonunda) anadan olmuşdur. İngilizcə hazırlıq sinifli və İngilizcə təmayüllü Anadolu Müəllim Litseyində oxumuşdur.

Bakalavriat təhsilini 2002-ci ildə Malatya İnönü Universitetində Pedagoji Fakültəsi Türk dili və ədəbiyyatı müəllimliyi bölümündə “Türk Şeirində Dedim-Dedi” mövzulu məzuniyyət işi ilə başa vurmuşdur.

Magistratura təhsilini 2006-cı ildə Malatya İnönü Universitetində Türk dilinin tədrisi ixtisası üzrə “Fuzulidə Türkçə” mövzusunda dissertasiyası ilə tamamlamışdır.

Doktorluğu 2009-cu ildə Elazığ Fırat Universitetində “Gelibolulu Alinin Günəş və Ayın eşqini simvolik bir dillə anlatan Mehr ü Mah əsəri” mövzusunda dissertasiyası ilə bitirmişdir. Əsər Türkiyə Kültür və Turizm Nazirliyi tərəfindən iki dəfə nəşr edilmişdir.

Yeddi il ərzində Milli Təhsil Nazirliyi bölgə təşkilatında Türk dili və ədəbiyyatı müəllimi çalışdıqdan sonra 2009-cu ildə Ərdahan Universitetində yardımçı dosent olaraq işə başlamışdır. Ərdahan Universitetində akademik və idari vəzifələr yerinə yetirmişdir.

Ədəbiyyat mətnlərinin modern təhlil metod və texnikləriylə günümüz oxucusuna təqdim edilməsi yönündə bir çox çalışmaları vardır. Bu baxımdan ölkə içi və ölkə xaricində jurnallarda məqalələr dərc etdirmiş, müxtəlif konfranslarda məruzələrlə çıxış etmişdir.

Simvolik araşdırmalar üzrə önəmli tədqiqatların müəllifidir. Bu bağlamda 2014-cü ildə Fasih Ahmədin Türk klassik poeziyasındaki Şərab və Gül simvolizmini mənsur olaraq təsvir edən “Gül ü Mül” adlı əsərini incələmə və mətn olaraq da nəşr etdirmişdir.

2015-ci ildə dosent pedaqoji-alimlik dərəcəsini almışdır. Son altı ildir Osmanlı dönəmi Türkcə məcmuələri ilə bağlı tədqiqatlar aparır, bu yöndə 30-dan çox elmi çalışması vardır.

Ölkə içi və ölkə xaricində bir çox beynəlxalq konfranslarda iştirak etmiş, bir elmi-tədqiqat layihəsi həyata keçirmişdir.

Klassik Türk ədəbiyyatı sahəsində çalışmalarına davam edən alim 2019-cu ildə İşkodralı Fəhminin divanını nəşr etdirmişdir.

2019-cu ildən Batman Universitetində çalışmaqdadır.

Ailəli və dörd uşaq atasıdır.